

PTE Központi Könyvtár

C 114291

Ütközben

**Az I. Demográfia és Szociológia
Doktoranduszkonferencia anyagai**

Útközben

Az I. Demográfia és Szociológia
Doktoranduszkonferencia anyagai

Útközben

Az I. Demográfia és Szociológia
Doktoranduszkonferencia anyagai

Szerkesztette: Berger Viktor

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

2016

Olvasószerkesztés, tördelés, borítóterv: Berger Viktor

ISBN 978-963-429-105-3

Szerzők: Erát Dávid, Horváth Veronika, Mehring-Tóth Szilvia, Molnár Éva, Pirmajer Attila, Silló Ágota, Somogyi Ildikó

Megjelent 2016-ban. A kötet a Creative Commons CC-BY-NC-ND-4.0 licenc alapján szabadon terjeszthető és másolható; a szerző vagy a jogosult által meghatározott módon fel kell tüntetni a műhöz kapcsolódó információkat; a mű nem használható fel kereskedelmi célokra; a mű nem módosítható és nem készíthető belőle átdolgozás, származékos mű.

Nyomda: József Attila Tudományos és Egyetemi Kiadó és Nyomda, 6722 Szeged, Petőfi sgt. 30–34.

A kötetet kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Demográfia és Szociológia Doktori Iskolája.

7622 Pécs, Zsolnay Vilmos utca 16., E25-ös épület, 1. emelet, Zsolnay Negyed
<http://szociologia.btk.pte.hu/doktori-iskola>

A kötet kiadását a Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány támogatta.

Tartalom

Berger Viktor Előszó	7
Erát Dávid Új vallási mozgalmak Kutatás az új vallásos közösségekről és tagjaikról Pécssett	9
Horváth Veronika Eltéő utak a magyar munkaerőpiacon A külföldi munkavállalástól a közfoglalkoztatásig	17
Mehring-Tóth Szilvia Politikusnők Magyarországon, 1990–2014 Arányok, trendek és helyi sajátosságok	27
Molnár Éva Családalapítás egy elszegényedett zsákfaluban	41
Pirmajer Attila A kártyanaptárakon fellelhető világkép az 50-es évektől a napjainkig	51
Silló Ágota Az önkéntesség modern formái	71
Somogyi Ildikó A szociális munka dilemmája	83
Szerzőink	91

Előszó

A PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskolája 2016. október 19-én rendezte meg az I. Demográfia és Szociológia Doktoranduszkonferenciát. Ahogy azt a konferencia programja is mutatja,¹ tematikailag igazán változatos és érdekes eseménynek lehettünk tanúi. Az előadók a Pécsi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Budapesti Corvinus Egyetem és a Miskolci Egyetem doktoranduszhallgatói voltak.

Jelen kötet címe: *Útközben*, ami szándékaink szerint utal arra a rögzös útra, amelyen PhD-hallgatókként mindannyian jár(t)unk, s melynek ki nagyobb, ki kisebb részét tette meg. A kötet a konferencia előadásai alapján írt tanulmányokból közöl válogatást, híven dokumentálva ezt az utat. Az e helyütt közölt írások olyan – a mai társadalmi viszonyaink megértése szempontjából igencsak releváns – témákkal foglalkoznak, mint pl. a szociális munka jelenbeli kihívásai és dilemmái, a kártyanaptárak közvetítette értékek és vilásképek, a női politikusok helyzete Magyarországon vagy a mélyszegénységben élők reprodukciós magatartása. A tematikai sokféleség azonban a tanulmányok sorrendjének kérdését is felveti. Több lehetséges változat megfontolása után végül az a döntés született, hogy a tanulmányok a szerzőjük neve szerint ABC-sorrendben következzenek egymás után.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a konferencia megszervezéséért Füzér Katalinnak és a doktori iskola Demográfus Műhelye hallgatóinak, köztük Gábrriel Dórának, Mehring-Tóth Szilviának, Pirmajer Attilának és Vadász Gabriellának. Köszönjük a 4 Dimenzió Társadalomtudományi Egyesületnek a konferencia lebonyolításához nyújtott anyagi segítségét, valamint hálával tartozunk a Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítványnak, amiért anyagi támogatásával e kötet létrejöttét lehetővé tette. Továbbá szeretném megragadni az alkalmat, hogy külön köszönetet mondjak Mehring-Tóth Szilviának, Pirmajer Attilának és Vadász Gabriellának, akiknek áldozatos munkája, segítsége nélkül e kötet nem jöhetett volna létre.

Kívánom a kedves olvasónak, hogy legalább annyi örömét lelje a kötetben, mint annak szerkesztője!

Berger Viktor

1 Lásd: <http://szociologia.btk.pte.hu/demografia-es-szociologia-doktorandusz-konferencia>.

Erát Dávid

Új vallási mozgalmak

Kutatás az új vallásos közösségekről és tagjaikról Pécsen

Írásomban egy az új vallási mozgalmakra fókuszáló kvantitatív vizsgálati lehetőséget szeretnék felvázolni. A szociológiában a vallás mindig is kiemelt kérdést jelentett, gondoljunk például a nagy klasszikusokra, így pl. Weber vallásszociológiájára (Weber 2005), illetve *A protestáns etika és kapitalizmus szellemére* (Weber 1982).

Először is néhány elméleti kérdés tisztázására lesz szükség. Mit értünk vallás alatt, mely aspektusait lehet kutatni, és hogyan határozzuk meg az új vallási mozgalmakat? E kérdések tárgyalása után bemutatom, hogy miként vannak az ilyen közösségek jelen Magyarországon, ismertetem korábbi eredményeimet, végül pedig a tervezett kutatásom témaköreit és módszertanát járom körbe.

A témakörrel kapcsolatban már születtek Magyarországon kutatások, ugyanakkor e munkák túlzottan általánosítók. Noha megkülönböztetik a történelmi egyházakat és az újabb irányzatokat, rendszerint olyan gyülekezetek kerülnek egy vizsgálati egységbe (pl. az „egyéb” kategóriájába), amelyek között sok esetben nagy eltérések vannak – akár teológiai szempontból, akár a társadalomhoz való viszonyuk tekintetében. Kutatásom a sokak számára ismeretlen csoportok bemutatása mellett e tekintetben is hasznos lehet: a mély, ám csupán egy meghatározott vallási csoportra koncentrááló kutatásoknál összetettebb képet nyújthat, viszont a nagymintás kérdőíves kutatásokkal szemben fókuszáltabb, részletesebb eredményekkel szolgálhat.

Elméleti megfontolások

A vallás

A vallási közösségek vizsgálatakor először arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy mi is a vallás. William E. Paden kiváló meghatározását veszem alapul:

A vallás a transzcendenciával (vagy más terminológiában a szenttel) kapcsolatot kereső ember magatartása és ennek másokkal történő megosztása, amelynek során az emberek közösséggé válnak, a közössé vált élmény és hit kultúrája pedig mintákba és szervezeti formákba rögzül (Paden, idézi Tomka 2008: 77).

A vallásosságnak tehát két eleme van: a transzcendens tényező, illetve az ennek alapján létrejövő emberi közösség. Az előbbi kutatása kvantitatív módszerekkel nehéz, utóbbi viszont a továbbiakban bemutatásra kerülő kérdőíves és interjúk megközelítéssel jól vizsgálható.

Tomka is erről beszél, amikor a vallás láthatatlan és látható részét különítette el egymástól (Tomka 2008: 77–78). A láthatatlan részek közé tartoznak az istenségek, a transzcendencia, az istenkapcsolat és a spiritualitás fogalma. A látható részeket jelenti a vallás nyomán létrejövő kapcsolatrendszer és kultúra, ezek beágyazódása a társadalom és kultúra egészébe, illetve a létrejövő funkciók és szervezeti formák, melyek célja a sajátos kultúra ápolása és a közösség kapcsolata a társadalom egyéb intézményeivel.

Az új vallási mozgalmakról

A vallás a társadalomban egy változó tényező: idővel új formái és irányzatai jelennek meg. Ezen új jelenségek egy részét képezik az új vallási mozgalmak.

Általánosságban jellemző, hogy az új vallási mozgalmak kiemelkedő része hozzátétőlegesen 1960 és 1973 között jött létre, mely időszakot Wallis a „*vallási turbulencia*” idejének nevezi (Wallis, idézi Bögre és Kamarás 2013: 142). Ezért véleménye szerint demográfiai és kulturális tényezők tehetők felelőssé: a huszonévesek arányának növekedése, a jövedelem és az iskolázottság szintjének emelkedése, az egalitárius és liberális felfogások terjedése, a faji előítéletek csökkenése, valamint a történelmi egyházak modernizációjának elmaradása (Wallis, idézi Bögre és Kamarás 2013: 142–143).

Amikor új vallási mozgalmakról beszélünk, fontos meghatározni, hogy milyen tulajdonságok különböztetik meg őket más vallásos közösségektől. Eileen Barker az új vallási mozgalmak hét jellemző sajátosságos jegyét sorolta fel (Barker, idézi Bögre és Kamarás 2013: 141):

- a) Kis méret és az ezzel járó személyes kapcsolatok.
- b) Az osztálytársadalmi átlagtól eltérő összetételű tagság (jellemzően fiatalok, a korosztályuktól eltérő kötelezettségekkel).
- c) A hitükbe nem „beleszülető”, hanem azt választó első generációs tagság.
- d) Karizmatikus vezető.
- e) Új hitrendszer.
- f) A társadalmi környezettől elválasztó „mi-ők” szemlélet.
- g) Ellenséges társadalmi környezet.

Számtalan megközelítés alapján lehetséges az új vallási mozgalmak tipizálása, s a legtöbb vallásszociológiával foglalkozó kutatónak van saját besorolási rend-

szere (Erát 2016: 9–16). Kettő kategorizálási módot emelnék ki a társadalomhoz fűződő viszony alapján: Wallis, valamint Máté-Tóth András, Török Péter és Nagy Gábor Dániel tipológiáját.

Wallis szerint a világhoz fűződő viszony alapján lehet az új vallási mozgalmakat besorolni (Wallis, idézi Bögre és Kamarás 2013: 143). Három típust határoz meg ez alapján: a világot elutasítók, a világot helyeslők és a világhoz alkalmazkodók csoportját. Az első típust képviselők a jelenlegi társadalmi rendet korruptnak, rossznak tartják. A második típushoz köthető vallási csoportok a világban élő emberek kiteljesedését kívánják segíteni, a harmadikhoz kapcsolódó szervezetek pedig az egyén lelki életének fejlődését szeretnék támogatni.

A Máté-Tóth András, Török Péter és Nagy Gábor Dániel által meghatározott típusok némileg hasonlatosak a wallisi kategóriákhoz. A társadalomhoz fűződő viszony alapján három változatot különítettek el (Máté-Tóth, Török és Nagy 2008: 31). Az együttműködő típusba tartozó új vallási mozgalmak a társadalmi szervezetekkel a közérdek jobb megvalósulásáért dolgoznak. A passzívak/elzárkózók esetében jellemzően félrevonultan, visszahúzódva él a közösség, és elvárja a tagjaitól, hogy a társadalmi kötelezettségek többségénél vagy egy részénél ténylegesen megjelenítse a passzivitását, elzárkózását.¹ Harmadrészt vannak olyan mozgalmak, melyek belső szervezetükben az egész társadalmat megpróbálják leképezni, annak minden funkcióját a maguk hitvallása szerint megvalósítani, vagyis ellen- vagy kontraszttársadalomként fogják fel önmagukat: a fennálló hatalmi renddel szemben sajátot akarnak kialakítani.²

Az időtényező

Az új vallási mozgalmakkal kapcsolatban egy fontos tényezőről érdemes beszélni: az időről. A történelmi egyházak lassú (át)alakulási folyamataihoz képest a tíz évnél is fiatalabb új vallási mozgalmak néhány év alatt gyors változásokon mehetnek keresztül (Bögre és Kamarás 2013: 141–142):

- a) A növekvő létszámmal intézményesedik az új vallási jelenség.
- b) A második generációs tagság és az idősök miatt szükség lesz szociális intézményekre (például saját iskola, óvoda és idősök otthona).
- c) A karizmatikus vezető idővel elhunyt, aminek következménye lehet akár a csoport megszűnése is.
- d) A hitet megalapozó tézisek, dogmák, alapvetések is átalakulhatnak: kidolgozottabbá válhatnak, többfajta értelmezést is tolerálhatnak.

1 A gyakorlatban ez például az iskoláztatás és hadkötelezettség megtagadását jelentheti.

2 Az öskultusz, a New Age és a neofasiszta újpogányság rokonságban áll e harmadik típusal.

Az új vallási mozgalmak Magyarországon

A Wallis által „vallási turbulenciá”-nak nevezett időszakban jött létre a legtöbb új vallási mozgalom. Magyarországon – az állam vallásosságot elutasító beállítódása miatt – nagyobb számban csak a rendszerváltás után jelentek meg e közösségek. A második világháború utáni kommunista időkben három fajta volt az egyház és állam kapcsolatának: a nyílt egyházüldözés, a vallás adminisztratív féken tartása (burkolt diszkrimináció) és az együttélés korlátozott alkalmazkodással (Eberts és Török, idézi Hegedűs 2000: 59–62). A vallásgyakorlás csak a rendszerváltás után vált szabaddá (Kamarás 2003: 341).

A számadatokat alapján a magukat vallásosnak mondó egyének száma a rendszerváltás után, 1991-ben érte el a csúcst, 51%-ot (Tomka, idézi Andorka 2006: 650). A bővülés mellett a vallásos személyek összetétele is változott, ami összefüggésben van a kisebb vallásos közösségek térnyerésével: korábban inkább a nők, az idősek, a községi lakosok és az alacsony végzettségűek körében, a nyolcvanas évek után azonban éppen a fiatalok, nagyvárosiak és a magasan iskolázottak között terjed a vallásosság (Andorka 2006: 650).

Az adatok értelmezésekor a korábban említett problémába ütközünk: a népszámlálási és egyéb nagymintás adatokban az új vallási mozgalmak összevont kategóriaként szerepelnek. Mindazonáltal két megállapítást biztosan tehetünk: az új vallási mozgalmak létszáma alacsony, de gyorsan növekvő, valamint a vallásgyakorlás tekintetében kiemelkedően aktívak e közösségek tagjai.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 51,9%-a katolikus, 15,9%-a református, 3%-a evangélikus és 2,6%-a görögkatolikus. Emellett 13 ezer izraelita, 6500 unitárius és 15 ezer ortodox keresztény szerepelt a népszámlálásban (Andorka 2006: 656). A fellelhető többi egyház híveinek száma összesen nem éri el a százezer főt, azaz a lakosság mindössze egy-másfél százalékát teszik ki (Andorka 2006: 657). Elhamarkodott következtetés azonban párhuzamot vonni a társadalmi szerepvállalás és a taglétszám között: egyes kisegyházak társadalmi szerepe taglétszámukhoz képest nagy (Tomka, idézi Bögre és Kamarás 2013: 206). A 2001-es és a 2011-es adatok összehasonlítása alapján társadalmi változások válnak láthatóvá (Bögre és Kamarás 2013: 201–202). Ugyan kevesebben válaszoltak a vallást firtató kérdésre, ugyanakkor a válaszok alapján minden felekezet létszáma csökkent. Kivételt képez a „más egyház, felekezet” kategóriájába tartozók csoportja, mely 72,8%-al nőtt.

Az 1992-es adatok alapján a vallásgyakorlásban is felfedezhetünk erős különbségeket: az „egyéb” vallásúak (ide tartoznak az új vallási mozgalmak tagjai) vallásgyakorlási intenzitása lényegesen erősebb (Andorka 2006: 652). A kato-

likusok 15,1%-a, a reformátusok 8,2%-a, az evangélikusok 10,3%-a gyakorolja rendszeresen vallását az egyháznál keresztül, ezzel szemben az „egyéb” vallásúak esetében 29,8% az aktív rendszeres vallásgyakorlók aránya.

Társadalmi szerepvállalás

A 2016-ban végzett kvalitatív kutatásom során a Pécsen található új vallási közösségek társadalmi szerepére voltam kíváncsi. Összességében elmondható, hogy igazolódott Tomka állítása, miszerint a közösségek létszáma és a társadalmi szerepvállalás között nem lehet párhuzamot vonni (Erát 2016: 52).

A gyülekezetek a világot inkább helyeslők közé tartoznak, annak jobbra tételért tevékenyen dolgoznak, a társadalmi életben pedig – kis méretük ellenére – legnagyobb mértékben karitatív tevékenységükkel vesznek részt. E tekintetben a Katolikus Egyházzal hasonló szerepet látnak el a megkérdezett közösségek. A karitatív missziók mellett a szóban forgó csoportok szorosan együttműködnek a helyi önkormányzattal, civil szervezetekkel és más vallási közösségekkel is, de kivételesen elutasítók a politikai pártokkal szemben (Erát 2016: 53–54). A társadalom tagjaival fenntartott kapcsolataikat nem korlátozzák, csupán a tekintetben, hogy híveiknek – az együttélés megkönnyítése érdekében – az endogám házasságot javasolják.

A tervezett kutatás

A tervezett vizsgálatomban négy témakör vonatkozásában tervezem bemutatni a vizsgált új vallási közösségeket:

- a) A vallásos közösség véleménye a kívülállókról és a világról: bizalom a társadalom intézményei és képviselői felé, illetve az alapvető világnézet.
- b) Aktivitás: karitatív és egyéb tevékenység gyakorisága, valamint a tagok szabadidős tevékenysége.
- c) Az erkölcsi kérdésekben elfoglalt álláspontok: a homoszexualitásról, fogamzásgátlásról, abortuszról és házasságon kívüli nemi életéről alkotott vélemények.
- d) Értékvizsgálat: a Rokeach-féle 18 eszköz- és 18 célérték alapján.³

A lekérdezés során kérdőíves módszerrel a tagok, míg strukturált interjúkkal a vezető véleményét szeretném megismerni a korábban vázolt négy témakör-

³ A teszt során 18–18 értékből kell a résztvevőknek a számukra 10 legfontosabb és 10 legkevésbé fontos értéket kiválasztaniuk, e módszert használja például Kamarás István is a *Krisnások Magyarországon* című művében (Kamarás 1998: 146).

ben. A vezetők külön megkérdezése lehetőséget ad arra, hogy egy esetleges véleménykülönbséget tárjunk fel a tagok és a vezetőség között.

Az elméleti részben hangsúlyoztam az idő tényezőjének fontosságát az új vallási mozgalmakkal összefüggésben. Az időbeli változások kimutatásának céljából a kérdőíves lekérdezés két év elteltével megismétlésre kerül ugyanazon közösségek körében. Egy több száz éve létező történelmi egyház esetében természetesen kicsi lenne az esély bármiféle változás feltárására, azonban az új, tíz évnél is fiatalabb közösségek esetében komoly változások történhetnek ilyen rövid idő alatt.

A kutatásban kiemelkedően fontos szerepet kap az új vallási közösségek összehasonlíthatósága a történelmi egyházakkal: ennek érdekében a református, katolikus és evangélikus gyülekezetek körében is sor kerül lekérdezésre. Érdekes lehetőség kínálkozik azáltal, ha ezen egyházak megújulási (ifjúsági) szervezeteit bevonjuk a kutatásba, mivel különbségek és esetleges hasonlóságok tárhatók fel közöttük, illetve az új vallási mozgalmak között.

A kutatás kockázati faktorairól is érdemes szólni. Alapvető probléma a kérdőíves kutatások során az elzárkózás a válaszadástól: az új vallási közösségek pedig kifejezetten nehezen megközelíthetők ilyesfajta kérésekkel, de a korábbi kutatásom során kiépült személyes bizalom e problémát képes áthidalni. Az új vallási mozgalmak gyors változásai miatt előfordulhat a közösség megszűnése, illetve hirtelen elzárkózása a lekérdezéstől: ezt okozhatja akár a vezetőség gyors változása is. Összességében reális lehetőségnek látom egy 400–500 fős minta lekérdezését az elemzés számára.

Összefoglalás

Láthattuk, hogy az új vallási csoportok a rendszerváltást követően egyre gyarapodnak, s a társadalmi életben is jelentős szerepet vállalnak. Egy részletesebb kérdőíves és interjú vizsgálatot javaslok a közösségek pontosabb megismerésének céljából, melynek fókuszában az attitűdök, az aktivitás, az erkölcsi kérdésekben elfoglalt álláspont és az értékek feltárása van. Emellett a vizsgálat ki kíván térni a tagok és a vezetők közötti lehetséges véleménykülönbségekre, a vizsgált tényezők időbeli változásaira, valamint az új vallási mozgalmak, továbbá a történelmi egyházak közötti különbségekre.

Hivatkozott irodalom

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a Szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Bögre Zsuzsa és Kamarás István (2013): *Vallásszociológia*. Budapest: Luther.
- Erát Dávid (2016): *Új vallási mozgalmak Pécsen*. (MA-szakdolgozat.) Pécs: PTE.
 Interneten: https://www.academia.edu/29213786/%C3%A9aj_vall%C3%A1si_mozgalmak_P%C3%A9csen (utolsó letöltés: 2016. 11. 15.).
- Hegedűs Rita (2000): *A vallásosság alakulása Magyarországon a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. (PhD-dolgozat.) Budapest: BCE. Interneten: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/81/1/hegedus_rita.pdf (utolsó letöltés: 2016. 03. 19.).
- Kamarás István (1998): *Krisnások Magyarországon*. Budapest: Iskolakultúra.
- Máté-Tóth András, Török Péter és Nagy Gábor Dániel (2008): Az új vallási közösségek viszonya a társadalomhoz. Nyitottság, zártság, vonzerő néhány új vallási közösség tagjainál. In *Vallásosság/változatok. Vallási sokféleség Magyarországon*. Máté-Tóth András és Nagy Gábor Dániel (szerk.). Szeged: Jate Press, 29-47.
- Tomka Miklós (2008): A vallástudomány mibenléte – a társadalomtudományok szemszögéből és a jelenlegi nemzetközi tudományos gyakorlat fényében. *Vallástudományi Szemle* 4(4): 75–86. Interneten: http://www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/5b5251c2ee4c5d13.pdf (utolsó letöltés: 2016. 03. 19.).
- Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest: Gondolat.
- Weber, Max (2005): *Vallásszociológia. A vallási közösségek típusai*. Budapest: Helikon.

Eltérő utak a magyar munkaerőpiacon

A külföldi munkavállalástól a közfoglalkoztatásig

Az utóbbi évek társadalmi-gazdasági változásai Magyarország munkaerőpiacára is jelentős hatással voltak. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a munkanélküliségi ráta 2008 és 2010 között jelentősen emelkedett, ugyanakkor az ezt követő két évben lényeges változás nem történt (Márton és Vojtonivszki 2014). A továbbiakban viszont a munkanélküliek számának folyamatos csökkenése figyelhető meg, melyet a 2016-os 6,1%-os munkanélküliségi ráta is jól mutat (KSH 2013, 2014a, 2015a, 2016b). Ezzel párhuzamosan a foglalkoztatási ráta is viszonylag nagy mértékben javult, 2016 januárjában a foglalkoztatottak száma elérte a 4 millió 241 ezer főt, ami a 15–64 éves népességet tekintve a foglalkoztatási ráta 64,7%-ra történő növekedését jelenti (KSH 2016a).

A foglalkoztatási mutatók kedvező alakulásában a közfoglalkoztatás jelentős szerepet játszott, ami a tartós munkanélküliek munkaerőpiacra történő bevonását tette lehetővé. 2016 januárjában a hazai elsődleges munkaerőpiacon dolgozók mellett nagy számban jelennek meg a közfoglalkoztatás keretében dolgozók, illetve a külföldön munkát vállalók is. Míg a 15–74 éves korú népességben 218 500 fő tekintette magát a közfoglalkoztatottak csoportjához tartozónak, addig 114 800 fő külföldön vállalt munkát. Az előző év azonos időszakához viszonyítva azonban a közfoglalkoztatottak csoportjában figyelhető meg a legnagyobb eltérés, ugyanis létszámuk 25,7%-kal nőtt (KSH 2016a).

Az előzőekben említetteken kívül az utóbbi időben az országon belüli regionális fejlettségbeli különbségek is tovább nőttek: az egyes régiók között az átlagkeresetek, a foglalkoztatás, valamint a munkanélküliség tekintetében is jelentős eltérések figyelhetők meg. Területi összehasonlításban Magyarország nyugati része a foglalkoztatottság szempontjából még mindig az átlagosnál kedvezőbb helyzetben van, 2015 negyedik negyedévében a foglalkoztatási ráta (a 15–74 éveseket tekintve 59,5%) a harmadik legmagasabb (KSH 2016c), a munkanélküliségi ráta (3,5%) pedig a legalacsonyabb volt az országban (KSH 2016d).

A nyugaton kialakult kedvezőbb helyzethez nagyban hozzájárult, hogy 2011. május elsején az osztrák munkaerőpiac teljesen megnyílt a magyar munkavál-

lálók előtt, ami a Nyugat-Dunántúlról ingázóknak jó lehetőség a munkanélküliségből való kitörésre. Ennek következtében egy év alatt, 2012 márciusára több mint másfélszeresére nőtt a külföldön legálisan dolgozók száma, s közülük több mint 27 ezren Ausztriában dolgoznak (Empirica 2012; KSH 2015b).

Egy közmunkaprogramokról szóló tájékoztatóból kiderül, hogy „a közfoglalkoztatás területileg egyenlőtlenül, a kedvezőtlenebb gazdasági és foglalkoztatási helyzetű területekre koncentráltan valósul meg” (Mód, Ignits, Kósa és Varga 2014: 26). Vannak olyan területek az országban, ahol 2014-ben szinte a közmunka jelentette az egyetlen foglalkoztatási formát (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében), ezzel szemben az ország nyugati megyéiben a közfoglalkoztatottak átlagos létszáma 3000 fő alatt maradt.

Az előzőekből kifolyólag a tömegessé váló közfoglalkoztatás, valamint a külföldi munkavállalás témájának az elemzése egyre nagyobb figyelmet kap. Ennek ellenére nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy milyen okok állnak az egyéni munkautak alakulása mögött, és hogy miért van egyeseknek lehetőségük nemcsak a közmunkaprogramban, hanem a piaci szférában dolgozóknál is jóval magasabb életszínvonalon élni.

Több kutatás készült már a külföldi munkavállalással és a közmunkával kapcsolatban, valamint a különféle mobilitáskutatások is vizsgálják a munkavállalást meghatározó tényezőket. Ezekből a kutatásokból egyértelműen látszik, hogy az életutak jelenleg kevésbé meghatározottak, mint korábban, így az egyéneknek reflektálniuk kell a változásokra, és alkalmazkodniuk kell hozzájuk. Vannak bizonyos tényezők (családi háttér, műveltség, jövedelmi/vagyoni helyzet), amelyek nagy hatással vannak a karrierutak alakulására, emellett az is fontos, hogy az egyének olyan tulajdonságokkal rendelkezzenek, amelyek képessé teszik őket arra, hogy reflektáljanak a változásokra.

Vizsgálati célok és kutatói kérdések

Kutatásom célja, hogy egy lokális közösség, Gersekarát lakosainak munkaútjai magyarázhatóvá váljanak. Azért esett erre a településre a választásom, mert az osztrák-magyar határhoz való közelségének köszönhetően a külföldi munkavállalás egyre inkább elterjedt a községben, ugyanakkor a közmunkaprogramban részt vevők száma is hasonló nagyságú az előző csoporthoz. Emellett lakóhelyemről van szó, így ismerem a településen élőket, pontosan tudom, hogy kik tartozhatnak az interjúalanyaim közé, mindez megfelelő terepismeretet biztosít a kutatásom számára.

Gersekarát Vas megye déli részén, az ún. „Vasi Hegyháton” fekszik. A megye déli részén elhelyezkedő kistérség aprófalvas szerkezetű, viszonylag sűrű településhálózatú, s a régió belüli gazdasági és társadalmi szempontból is elmaradott (KSH 2014b; Egyházi et al. 2015). A gazdasági aktivitást (az alacsony foglalkoztatottságot) erősen befolyásolja kedvezőtlen korösszetétel, az infrastruktúra alacsonyabb kiépítettsége és az alacsony vállalkozási aktivitás. Azonban a falu földrajzi fekvése kedvező, mivel közel helyezkedik az osztrák határhoz, így a lakosok munkavállalását a korlátok és a lehetőségek egyaránt befolyásolhatják, melyek mögött eltérő tényezők húzódnak meg.

A kutatásom célja annak feltárása, hogy Gersekarát lakosai hogyan hozzák meg életük munkavállalással kapcsolatos fontos döntéseit, és milyen relatív fontosságot tulajdonítanak a munkavállalással összefüggő tényezőknek, fordulópontoknak és egyéb komponenseknek. Az elemzés tárgyát képezi továbbá, hogy a vizsgálati személyek a jelenlegi élethelyzetükhöz milyen módon viszonyulnak, azt miként értékelik.

Vizsgálati anyag és módszer

A primer adatgyűjtés során 25 személlyel készült munkavállalás-központú életútinterjú, amelyek tematikus tartalomelemzés segítségével kerültek feldolgozásra. Az alapsokaságot a Gersekaráton élő 20 és 40 év közötti, 20 külföldön dolgozó és 13 közmunkaprogramban részt vevő lakos képezte.

A közmunkaprogramban részt vevők (7 nő és 6 férfi), valamint a külföldön dolgozó 3 nő esetében teljes lekérdezés történt. Ugyanakkor a külföldön munkát vállaló férfiak esetében szisztematikus mintavétel került alkalmazásra. A névsorban szereplő első személytől kiindulva minden második, tehát összesen 9 külföldön dolgozó férfi kerül be a mintába. Az adatfelvételt 2016. február 1. és 2016. április 15. közötti időszakban készítettem.

Eredmények

A kutatás eredményei alapján megállapítottam, hogy a munkautak alakulását az interjúalanyok többsége esetében olyan egymásra épülő események formálták, amelyek a közfoglalkoztatottak, valamint a külföldön munkát vállalók helyzetbeli különbségei ellenére egyformán meghatározó jelentőségűek. Emellett a különféle munkautak alakulása elsődlegesen nem a munkavállalás módjában és helyszínén, illetve az ezekhez kapcsolódó tényezőkön (pl. nyelvtudás, szakmai végzettség és tapasztalat, jövedelmi helyzet stb.) alapszik, hanem sokkal inkább olyan faktorokon (például személyiségbeli jellemzők és viszonyulások) múlik, amelyek mindenki számára hasonlóan meghatározóak lehetnek.

Ha valaki pozitív, vagy szereti csinálni, amit akar, akkor biztos, hogy van benne ösztönzés arra, hogy feljebb kerüljön, vagy valamit jobban csináljon. Mert hogyha valaki belelen abba, amit csinál, akkor nem jut egyről a kettőre (külföldön dolgozó nő, 27).

Minden normális ember elmegy dolgozni az iskola befejezése után. Aki valamire tartja magát, végzett az iskolával és szakmája van, az nem ül otthon a szülei nyakán. (...) Persze, vannak olyan emberek, akiknek így jó (külföldön dolgozó férfi, 40).

Az interjúalanyok többsége a munkával járó nehézségeket kifogásolta, s ezekből adódóan hozott olyan döntéseket, amelyek kedvezőtlen irányba fordították a munkautak alakulását. Tehát ezek az elhatározások főként egyfajta „dologkerülő” magatartáshoz társíthatók, és azt sugallják, hogy a megkérdezettek inkább a kényelmesebb utakat választják. Feltűnő azonban, hogy főként a fiatal korosztály tagjairól van szó, illetve jelentős részük a döntésük meghozatala óta a közfoglalkoztatott. Csupán a két külföldön dolgozó személy elhatározása volt átmeneti jellegű, így esetükben ez a kedvezőtlen helyzet a törekvéseiből kifolyólag pozitív irányt vett.

Három műszakban dolgoztunk és folyamatosan alkatrészeket csomagoltunk, ami kikészített. Ez a monotonitás nem nekem való (közmunkás nő, 24).

Háztartásbeliként otthon maradtam, mert a férjem jól keresett, és nem volt arra szükség, hogy én is eljárjak... (közmunkás nő, 40).

Úgy gondoltam, hogy fiatal vagyok még dolgozni (közmunkás nő, 26).

Talán nem is kerestem igazán munkát, mert úgy éreztem, hogy jó ez így (közmunkás nő, 34).

Gondoltam, ez pont megfelelő lesz számomra is, hiszen alapból lusta ember vagyok (külföldön dolgozó férfi, 26).

A személyiségbeli jellemzők tehát kulcsfontosságú befolyásoló tényezői a munkautak alakulásának, melyekre az egyik interjúalany meglátása szerint a közmunkaprogram is hatással van. Emellett a korábbi munkafeladatok milyenségével való elégedetlenség is mérvadó faktor, noha ebben az esetben a minőségileg új lehetőségek keresése is megjelenik olyan tényezőként, mint ami az interjúalanyok külföldi munkavállaláshoz vezetett.

Tulajdonképpen szerintem ezt a közmunkaprogram is meghatározta. Ha ez nem lett volna, akkor már lehet, hogy lenne másik munkám. De az is lehet, hogy munkanélküli lennék. Így nem motivált semmi, hogy keressek rendes munkát. Ez itt volt, és megelégedtem vele (közmunkás férfi, 36).

A munkautak alakulása szempontjából meghatározó, hogy miként érez valaki a családtagjai és társai iránt, ez olyannyira erős hatással bír, hogy az adott hely-

zettől függetlenül képes megváltoztatni az emberek munkájukhoz való ragaszkodását. A családtagok közül a gyermekek közelsége és a hozzájuk való kötődés a legmeghatározóbb, ami sok esetben a karrierutak megrekedését eredményezi. Az interjúkból nyert információk alapján azonban egyértelműen leszögezhető, hogy ez a megfontolás a nők esetében igazán lényeges, s főként a gyermekeket egyedül nevelő anyák körében jelenik meg.

A kislányom még általános iskolába jár, ezért fontos, hogy itthon legyenek vele (közmunkás nő, 34).

Egyedül kell nevelnem a gyerekeket, dolgoznom értük, és vezetni a háztartást. Mivel a nagyfiám is közmunkás, ezért az ő segítségére sem számíthatok (közmunkás nő, 38).

[E]gy hétre Győrbe kellett utaznom – utána, amikor ki akartam menni a házból, Ferike megfogta a lábam, és azt mondta, hogy soha többé nem mehetek ki onnan. Nagyon hiányoztak a gyerekek, és én is nekik. Tartottuk a kapcsolatot, beszélünk telefonon, de az nem volt ugyanolyan (külföldön dolgozó nő, 39).

A munkautak alakulása szempontjából mérvadóak továbbá azok a családi tragédiák, amelyeknek az érintett személyek a legnagyobb jelentőséget tulajdonították. Ennek említése azért is fontos, mert az érintett interjúalanyok (5 fő) közül csupán egyetlen fő lépett tovább és vállalt külföldön munkát, míg a többiek a közmunkaprogramban rekedtek, s ezt a helyzetet részben a családtagjuk elvesztésének tulajdonítják.

Hirtelen jött a baleset, és utána még inkább azt éreztem, hogy becsukódik minden kikapu a munkalehetőségek előtt (közmunkás nő, 34).

Más lett az életünk. Csak néztünk magunk elé, és nem tudtuk, hogy hogyan lesz tovább. Ő tartott össze bennünket, nagyon sokat köszönhattünk neki. (...) Ha édesapám itt lett volna, amikor el kellett indulnom és el kellett döntenem, hogy mit is szeretnék, akkor könnyebb lett volna. Ő támogatót volna bármiben, és tudom, hogy akkor most nem itt lennék (közmunkás nő, 26).

A családi kapcsolatok mellett a társas hatások is jelentős befolyással bírnak egy-egy döntés meghozatalára. Az interjúalanyok közül három külföldön dolgozó személy jelezte, hogy párkapcsolati problémák miatt kényszerült olyan elhatározásra, mely hatással volt a munkautja alakulására. Ugyanakkor mindhárom esetben pozitív fordulat történt, hiszen az érintett személyek a kétségbeesés helyett a „talpra állás” és „továbbhaladás” lehetőségét választották. Két személy esetében az interperszonális kapcsolatok hiánya, illetve azok nélkülözése okozott/okoz olyan érzelmi krízist, amely a munkával kapcsolatos döntések alakításáért felelős.

A legnagyobb nehézséget most érzem. 18 éves korom óta dolgozom, és most szembe-sülök azzal, hogy nincs senkim. Egyedül vagyok, ami azért rémisztó (külföldön dolgozó férfi, 38).

Az előzőek mellett a változás utáni vágyódás, a megszokott helyzetből való kiszakadás igénye, a betegségekből adódó nehézségek és a nevelőotthonban töltött gyermekkor kapcsán felmerülő emóciók alakították a megkérdezettek munkával kapcsolatos döntéseit.

Az eddig tényezőkön túl az interjúalanyok szájából leggyakrabban a „pénz” szó hangzott el lényeges tényezőként, amely egyes esetekben a külföldi munkavállalást ösztönözte, míg másoknál éppen a közmunkaprogramban való megrekedést eredményezte. Két interjúalany esetében például azért került sor a helyi foglalkoztatásra, mert a környező városokban vállalt munka oly mértékű lakhatási költségkiadással járt, amelyet nem tudtak finanszírozni. További interjúalanyok esetében azonban ez a Magyarországon már szinte „megszokott” helyzet és „pénzhiány” külföldi munkavállalásra motivált. Emellett megjelenik egy olyan attitűd is, amely a jövedelmi korlátokat-kényszereket, illetve a Magyarországon munkát vállalók jogainak csorbítását kárhozzátja:

A kényszer. Amikor az ember dolgozik, de a pénzből nem tud semmit se csinálni. (...) Volt nekem is olyan helyem a Balaton-parton, ahol fél évig nem fizettek. Mindig azt mondták, hogy majd a jövő héten, majd ismét a jövő héten. Fél év bele telt, és az ember a saját pénzét feláldozta, hogy munkába járjon, aztán fél év után azt mondták, hogy nem kapsz semmit. Aztán, ha az ember elmegy a munkaügyre (...), akkor ki állt mellettem, hogy a ledolgozott idő után megkapjam a pénzemet? Senki. Akkor mehetett az ember a sóhivatalba. (...) Akkor azt mondták az illetékes szervek, hogy ha nem tud fizetni, akkor mi sem tudunk csinálni semmit. Hát ez mi? Itt a legnagyobb baj az, hogy a dolgozó mellett nem áll ki senki (külföldön dolgozó férfi, 40).

Egyeseknél további meghatározó faktor az elbocsátás, ez eredhet a munkáltatóval és munkatársakkal kapcsolatos konfliktusokból, de jobbára a csődeljárások, létszámleépítések következménye. Az egyéni véleményalkotásokból azonban több esetben az is kiderült, hogy az interjúalanyok ezt többnyire a munkavállalók közötti különbségtételhez, amolyan „protekción helyzetek” kialakulásához kötik.

A munkahelykereséshez kapcsolódó nehézségek is meghatározóak. Az interjúalanyok főként a foglalkoztatók érdektelenségét és az országban fennálló rendszer hiányosságait említik ezzel összefüggésben. Emellett azonban a közlekedési nehézségek is említésre kerülnek, amelyek a lokális közösségeket a nagyobb városoktól teljesen elszigetelik

Ez a baj Magyarországon. Semmibe veszik a munkavállalókat. Ezzel kellene valamit kezdeni. A munkáltatók hozzáállásán változtatni (külföldön dolgozó férfi, 38).

Itt tönkrevágtak mindent. (...) A jelenlegi, képzett munkatársak, az OKJ-s képzéses munkatársak a krumplit és a paradicsomot nem tudják egymástól megkülönböztetni. Na, ezek a szakemberek dolgoznak most itthon. Ezekről várjuk a fellendülést (külföldön dolgozó férfi, 40).

Mindemellett megjelennek azok a személyes kapcsolatok is, amelyek fontossága egyértelműen tükröződik az interjúalanyok elmondásaiból. Ezek az interpretációk egyrészt a személyes kapcsolatok hiányából eredő nehézségeket tükrözik, másrészt viszont az ezekből eredő többlet lehetőségek megragadását sugallják. Az ilyen jellegű kapcsolatok jellemzően rendelkezésre állnak, azonban két interjúalany éppen ezek hiányával magyarázta jelenlegi helyzetét.

Kutatásomban arra is választ kerestem, hogy a vizsgálati személyek a jelenlegi élethelyzetükhöz milyen módon viszonyulnak, azt miként értékelik.

A jelenlegi élethelyzetekhez való viszonyulás alapján egymástól határozottan elkülöníthető csoportokat alakítottam ki. A vizsgálati személyek egy része a magasabb fizetés és több lehetőség reményében külföldre menne, míg mások inkább valamelyik nagyobb magyarországi településen keresnének munkát. A külföldi munkavállalásra leginkább a magasabb életszínvonal megteremtése motivál, azonban ennek elérése az interjúalanyok elképzelései alapján egy átmeneti (nek vélt) külföldi tartózkodást feltételez. Tehát a huzamosabb kinti élet helyett inkább a „csak amíg kicsit összeszedem magam” típusú álláspont vetődik fel. A környező városokba költözés lehetősége leginkább a vélt vagy valós munkavállalási esélyek és az idegen nyelv ismeretének hiánya miatt merül fel.

A bizonytalanság érzése leginkább a közmunkaprogram összefüggésében jelenik meg. A közmunkások egy csoportja esetében a kényelem és egyfajta biztonság vezetett ahhoz az immár megszokott állapothoz, amelyben megrekedtek, ugyanakkor tisztában vannak ennek káros következményeivel is. Mindenesetre a saját meglátásom alapján úgy gondolom, hogy ők saját elhatározásukból nem lépnek, és amíg a rendszer lehetőséget teremt számukra, addig ebben a helyzetben maradnak.

Az interjúalanyok körében megmutatkozó elégedettség leginkább a külföldi munkavállalással és az ehhez kapcsolódó sikerélményekkel hozható kapcsolatba. Az elégedetlenség pedig szorosan összekapcsolódik az ebből a helyzetből való kitörést indukáló motivációval, ami az egyik legfontosabb tényezőnek számít az ilyen helyzetek kezelésében.

Fontosnak kérdés az is, hogy a külföldön dolgozók, illetve a közmunkások miként vélekednek a közfoglalkoztatásról és a külföldi munkavállalásról.

Mind a külföldön dolgozó, mind a közfoglalkoztatott interjúalanyok meglátásai egyaránt tükrözik a közmunkaprogram pozitív és negatív oldalait. Igaz ugyan, hogy a közfoglalkoztatás rendszerét inkább a közmunkások értékelik hatékonyabbnak, ugyanakkor ők is tisztában vannak a rendszer visszásságaival. Emellett a külföldön dolgozók sem vetik el teljes mértékben ezt a munkaformát, sőt egyes esetekben a szükségszerűség melletti érvelés is megmutatkozik.

Az elhangzott vélekedések azt tükrözik, hogy egyéb lehetőségek hiányában a közmunkaprogram szükséges, mindazonáltal ezek a vélemények a rendszer megreformálásának szükségességét is sejtetik. A következő jelszavas megfogalmazásokkal lehetne az interjúalanyok tanácsait röviden összefoglalni: „átmeneti helyzetben esélyt kell adni”, „jobban kell szűrni”, „jobban kell támogatni”.

Hát egy lehetőség tulajdonképpen. Most azok, akik nem tudnak elmenni dolgozni, mégis csinálhatnak valamit, és kapnak is érte egy kis pénzt. (...) Hát az elég kevés, de jobb, mint a semmi (közmunkás férfi, 24).

Meg kellene szűrni, hogy ki az, aki rászorul, ki az, akinek ez nagyobb lehetőség, mint ha munka nélkül lenne. Ennyi közmunkást én feleslegesnek tartok (külföldön dolgozó nő, 32).

Lenne értelme, ha annyit pénzt adnának, amiből itt meg lehet élni. Biztos, hogy lenne értelme. (...) Az nem előny, hogy nem adnak érte elég pénzt, vagy úgymond, ez egy ilyen koncentrációs tábornak megfelelő munka. (...) [A]z, hogy valaki átmenetileg munkanélküli, pár hónapra nincs munkája és ilyen dologtól teszik függővé, hogy kap-e ellátmányt vagy valamit, az nevetséges. Kérdezem én: hogyha eddig dolgozott 25–30 évet és fizette az adót rendesen, akkor miért járhatja le így az állam a saját embereit, a népet, vagyis akikből él (külföldön dolgozó férfi, 40)?

A külföldi munkavállalás minősítésére vonatkozó vélemények alapján elmondható, hogy a külföldön dolgozó személyek és a közfoglalkoztatottak is hasonlóan látják a kinti munkavállalás lehetőségeit, illetve nehézségeit. Úgy gondolom, hogy a meglátások megalapozottságát nagyban alátámasztja az, hogy a két foglalkoztatási forma közötti átjárás több interjúalany esetében is megvalósult. A külföldön munkát vállalók közül ugyanis 2 fő korábban közfoglalkoztatásban vett részt, a közmunkások közül pedig 5 fő külföldön is dolgozott már.

Az ingázással járó nehézségek főként a fáradtsággal, illetve a közlekedési eszköz hiányával hozhatók kapcsolatba. Érdekes, hogy a megkérdezettek a fizetési és nyelvi nehézségekre csak mérsékelten panaszkodtak, ugyanakkor az adott munka elvégzésének terhét a külföldi munkavállalók közül többen is kifogásolták. Emellett szép számmal jelentkeztek a kulturális különbözőségekből eredő nehézségek, beilleszkedési problémák is, amelyeket az egyik külföldi munkavállaló véleménye szerint a magyarak közötti feszültség is súlyosbít.

Hivatkozott irodalom

- Egyházi Ferenc, Vári Attila, Babós Gyula, Szabó Sándor, Csima Péter, Jordán Péter et al. (2015): *Vasvár Integrált Településfejlesztési Stratégiája. I. kötet: Megalapozó vizsgálat*. Budapest: Pro-Via. Interneten: http://www.kx.hu/kepek/vasvar/lakascelu/I_kotet_-_Megalapoazo_vizsg.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Empirica Gazdasági és Társadalomkutató Intézet Kft. (2012): *Magyar ingázók az osztrák munkaerőpiacon*. Helymegjelülés nélkül: Eures-t Pannonia. Interneten: http://eures-pannonia.hu/app/webroot/uploads/files/ingazoi_tapasztalatok_fuzet_hu_a5.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 27.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2013): *Statisztikai tájékoztató. Vas megye 2013/3*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/133/vasm133.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2014a): *Statisztikai Tükör. Munkaerő-piaci folyamatok 2014. I. félév*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf1406.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2014b): *Települések a lét határán. Erősen fogyó népességű törpefalvak Magyarországon*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/fogyonep.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2015a): *Gyorstájékoztató. Munkanélküliség, 2014. december – 2015. február*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1502.html> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2015b): *Ingázás a határ mentén*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyoringazas.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2016a): *Gyorstájékoztató. Foglalkoztatottság, 2015. december – 2016. február*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog1602.html> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2016b): *Gyorstájékoztató. Munkanélküliség, 2015. december – 2016. február*. Budapest: KSH. Interneten: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1602.html> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2016c): *Foglalkoztatási arány*. Budapest: KSH. Interneten: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf026e.html (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Központi Statisztikai Hivatal (2016d): *Munkanélküliségi ráta*. Budapest: KSH. Interneten: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qlf02-

7e.html (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).

- Márton Izabella és Vojtonovszki Bálint (2014): *A közfoglalkoztatási csapda. A Magyar Szegénységellenes Hálózat jelentése a közfoglalkoztatottak háttéréről, helyzetéről és lehetőségeiről.* Budapest: Magyar Szegénységellenes Hálózat. Interneten: http://www.msze.hu/wp-content/uploads/2015/06/A_kozfoglalkoztat%0B0si-csapda.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).
- Mód Péter, Ignits Györgyi, Kósa Diána és Varga Livia (2014): *Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról.* Interneten: <http://kozfoglalkoztataskormany.hu/download/e/fe/21000/%C3%89ves%20t%C3%A1j%C3%A9kozat%C3%B3%202014.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 11. 21.).

Politikusnők Magyarországon, 1990–2014

Arányok, trendek és helyi sajátosságok

E tanulmány a PTE BTK Demográfia és Szociológia Doktori Iskola keretein belül megvalósítandó doktori kutatásom tervezett felépítését és első eredményeit mutatja be. Az elemzés a nemek közti esélyegyenlőség magyarországi helyzetének vizsgálatához kapcsolódik annak az összegyűjtésével, hogy a nők a települési szinten mekkora arányban vesznek részt az önkormányzati döntéshozatalban, illetve azáltal, hogy elemzi ezen adatokat, tendenciákat mutat be, és a folyamatok háttérében húzóóó okokra magyarázatot keres.

A kutatás elméleti kiindulópontja az a megfontolás, mely szerint a nők arányos megjelenése a döntéshozatalban nemcsak a női egyenjogúság mércéje, hanem annak egyik fő garanciája is. A nők társadalmi helyzetét több oldalról elemzik és közelítik meg a kutatók, pl. a családi és nemi szerepek változásának és azok hatásának, valamint a munkaerőpiaci és béregyenlőtlenségek oldaláról. Ebbe a sorba illeszthető be a döntési pozíciók nemi arányainak vizsgálata, mely a nemek közötti formális jogegyenlőség megvalósulásának mutatója is. A nőkre kiterjedő általános választójog ugyanis a 20. században nem hozta magával automatikusan a nemek szempontjából arányos képviseletet (B. Kelemen 2010: 83). A közélet a férfiak világa, privilégiuma marad(t) évtizedeken keresztül.

A vizsgálat elméleti alapjai

A férfiak és nők társadalomban elfoglalt szerepeinek szubjektív értékelése már 1949-ben megjelent Simone de Beauvoir *A második nem* című könyvében (Beauvoir 1969 [1949]). Az abban kifejtett megközelítés rendkívül nagy hatást gyakorolt a *gendertémájú* kutatásokra, mivel megkülönböztette az ember biológiai és társadalmi nemét (*sex* és *gender*). A genderszemlélet 1966-tól nemzetközi szerződésekbe és – a nyilatkozatok szintjén – a nemzetközi szervezetekbe (ENSZ, majd EU) is fokozatosan beépült. A normarendszerben egyre hangsú-

lyosabban jelent meg a nemek közti egyenjogúság szempontrendszere,¹ és történetek lépések a nők társadalmi helyzetének javítására (Lestál 2008). E folyamat részeként lett az esélyegyenlőség egyik dimenziója a politikai pozíciókban megjelenő arányos női képviselet.

Amiatt, hogy a nemek közötti egyenlőség előmozdítására irányuló folyamatok eredménye (azaz a *gender mainstreaming politika* megvalósulása) mérhető és látható legyen, nemzetközi standardok kerültek kidolgozásra (Solt 2015). Ilyen például az ENSZ által vizsgált GII-mutató (a *Gender Inequality Index*), melyben az 5 vizsgált paraméterek egyike a parlamenti részvétel. Ennél beszédesebb a Világgazdasági Fórum által 2006 óta mért *Global Gender Gap Index*,² amely 4 mutatót és 14 változót vizsgál külön-külön és összesítve is (a 14 változó 4 csoportja: 1. gazdasági lehetőségek, 2. oktatásban való részvétel, 3. egészségügyi ellátás és 4. a politikai pozíciók birtoklása). A politikai pozíciók (*political empowerment*) esetében a képviselői és kormányzati pozíciók nemek közötti megoszlását (a genderrést) mérik. Mutatói: 1) a nők és férfiak aránya az országgyűlési képviselők között, 2) a miniszterek nemi megoszlása és 3) az elmúlt 50 évben kormányfői vagy államfői pozíciót betöltők nemi aránya. A mutató értéke mindig 0 és 1 közé esik úgy, hogy a nulla a teljes egyenlőtleniséget, míg az egy a teljes egyenlőséget jelzi.

Az 1. táblázat adataiban látható, hogy Magyarország összesített *Global Gender Gap Indexe* alacsony (0,672), 2015-ben a vizsgált 145 ország közül a 99. helyen áll. A vizsgált 4 mutatót tekintve a legkisebb értéket (2015-ben 0,035) a politikai *gender gap* részindexe mutatta. A táblázatból a hazai esélyegyenlőség időbeli változása is nyomon követhető, mely romló tendenciát mutat: Magyarország önmagához képest, illetve összesítésben is hátrébb sodródott a vizsgált 145 ország „ranglistáján” (ennek az is oka, hogy a többi ország mutatója kisebb vagy nagyobb mértékben javult 2006 óta). A *Global Gender Gap Report 2015* című jelentés³ kiemeli, hogy hazánk az utóbbi évben 6 helyet esett vissza a *politikai gender gap alindex* miatt (e részindex alapján jelenleg a 139. helyen vagyunk). Azon öt ország közé tartozunk, amelyekben nincs női miniszter. Koncz Katalin (2014: 514) mindezt demokratikus deficitként határozta meg.

1 Pl. 1995-ben az ENSZ a Pekingi Női Világkonferencián a női esélyegyenlőség tizenkét kritikus területét (köztük a politikai döntéshozatalt) fogalmazta meg. Az Európai Unió 1997-ben az Amszterdami szerződésben fektette le a *gender mainstreaming* elvét, melynek megvalósítását minden tagállam vállalta (Ilonszki 2005: 59–60).

2 Lásd: <http://www.weforum.org/issuess/global-gender-gap>.

3 Lásd: <http://www3.weforum.org/docs/GGGR2015/HUN.pdf>.

1. táblázat. A Global Gap Index értékei Magyarország tekintetében, 2006–2015

Minta		Index		Gazdaság		Oktatás		Egészségügy		Politika	
Év	Országok száma	Helyezés	Érték	Helyezés	Érték	Helyezés	Érték	Helyezés	Érték	Helyezés	Érték
2015	145	99	0,672	62	0,685	76	0,991	42	0,979	139	0,035
2014	142	93	0,676	69	0,668	71	0,992	37	0,979	128	0,064
2013	136	87	0,674	68	0,668	62	0,993	34	0,979	120	0,057
2012	135	81	0,672	68	0,659	68	0,992	34	0,979	117	0,057
2011	135	85	0,664	64	0,654	56	0,993	1	0,980	127	0,031
2010	134	79	0,672	48	0,689	64	0,990	49	0,978	126	0,031
2009	134	65	0,688	55	0,674	64	0,992	41	0,979	81	0,106
2008	130	60	0,687	50	0,669	64	0,993	38	0,979	77	0,106
2007	128	61	0,673	56	0,653	50	0,991	37	0,979	93	0,069
2006	115	55	0,670	48	0,640	49	0,991	36	0,979	82	0,069
2006–2015 változás		+0,003		+0,045		+ 0,000		+ 0,000		– 0,034	

Forrás: *Global Gender Gap Report 2015*⁴

Korábbi kutatási eredmények

A magyar országgyűlésben megfigyelhető nemi arányokat és a politikusnők tevékenységét elemző kutatások (Koncz 2014; Ilonszki 2005, 2014; Ilonszki és Várnagy 2007; B. Kelemen 2010; Lévai és Kiss 2006) a *Global Gender Gap Index* eredményeihez hasonló megállapításokra jutottak. Magyarországon a rendszerváltás óta 10% körül hullámzik és összességében stagnál a női képviseleti arány a parlamentben. Azt is tudjuk, hogy az egyéni választókerületekben kevés a női országgyűlési képviselőjelölt – épp úgy, mint a pártlisták biztos mandátumot jelentő helyein. A nőket támogató kvóta bevezetése a csekély női arányok ellenére sincs az aktuálpolitikai kérdések között.⁵

A hazai kutatások kisebb része vizsgálja külön az önkormányzati testületekben megfigyelhető női részvételt, azaz a női képviselők vagy polgármesterek arányát (Bandi 2007; Koncz 2006). E tanulmányokból az látszik, hogy a tele-

⁴ <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=HUN>

⁵ Annak ellenére sincs, hogy az ENSZ Nőjogi Bizottsága (CEDAW) 2007-es és 2012-es országjelentésében is elmarasztalta Magyarországot a nők közéleti alulreprezentáltsága miatt, és javaslatot tett a női kvóta bevezetésére (Ilonszki 2014: 44).

pülési képviselőtestületekben magasabb a nők részvételi aránya, mint az országgyűlésben, bár a lakosságárányos képviseletől még távol vagyunk. A női polgármestereket elemző kutatások azt állapították meg, hogy a lakosságszám csökkenésével párhuzamosan emelkedik a nők aránya (feltehetőleg a kisebb presztízs miatt).

A kutatói hipotézis és kérdés

Kutatói hipotézisem szerint a magyarországi önkormányzatok képviselőtestületeiben megvalósuló képviselet vizsgálatára érdemes hangsúlyt fektetni, mert:

- 1) A politikai/kormányzati szintek közül az önkormányzati döntéshozatal áll a legközelebb az állampolgárokhoz. Szerepet játszik a helyi lakosság érdekeinek és véleményeinek képviseletében, lehetőséget ad politikai részvételre és érdekek kifejezésére. Azonban az önkormányzatnak nemcsak a helyi problémákat kezelő szerepe van, hanem az is feladata, hogy „létrehozza és erősítse azt, amit polgári öntudatnak szokás nevezni” (Kákai 2003: 6). Ezért nem mellékes, hogy ezen erőterében a nők/női érdekek/női témák milyen arányban jutnak képviselethez.
- 2) A helyi döntéshozatal fontossága a *Global Gender Gap Report 2015*-ben is megjelenik.⁶ A jelentés úgy fogalmaz, hogy a *politikai gender gap alindex* egyértelmű hátránya (*clear drawback*), hogy a nők-férfiak helyi szintű kormányzásban megvalósuló részvételének mutatója hiányzik belőle. Ahogy elérhető lesz ilyen adat, figyelembe veszik és beépítik az indexbe.
- 3) Amennyiben elfogadjuk B. Kelemen Ida véleményét arról, hogy a női politikusoknak szimbolikus jelentősége van, mivel ez „üzenetet hordoz a társadalom számára”, akkor a vidék Magyarországon különösen fontos lehet, hogy „a nőkre is úgy tekintsenek, mint politikai tényezőkre. A női képviselők számának növekedése megváltoztatja a társadalom vélekedését a nőkről, és a nőket is önmagukról” (B. Kelemen 2010: 84). A támogató háttérkörnyezet kialakulása, a tradicionális nemi sztereotípiák oldódása segíti a nemek szerint kiegyensúlyozott közélet megteremtését, aminek pozitív hatása először a társadalomhoz legközelebbi szinten lenne várható.

Az előző érvek figyelembevételével alakult ki az a kutatói hipotézis, mely szerint a vidéki Magyarország, illetve a helyi társadalmak teljes megismeréséhez

6 <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=HUN>

szükség van az önkormányzati döntéshozatal kutatására, ami által a nők társadalmi helyzete és az esélyegyenlőség kérdése is részletekbe menően vizsgálható. Konkrét kutatói kérdéseim a vizsgálat számára a következők:

- 1) A helyi döntéshozatal alapján vizsgálható-e a nők társadalmi helyzete, esélyegyenlősége?
- 2) Az 1990–2014 közötti időszakban mi jellemzi a női mandátumszerzést a helyi politikában, pontosan hogyan alakult a női képviselők aránya? Milyen mandátumszerzési jellemzők állapíthatók meg a kvantitatív adatokból?
- 3) Kidolgozható-e az önkormányzati politikára értelmezett *gender gap alindex*? Amennyiben igen, hogyan alakul az értéke a vizsgált időszakban a települési szinten? Milyen összhangban van a részindex mutatója a női képviselők arányszámának alakulásával?
- 4) A helyi képviselőnők tapasztalatai igazolják a nemzetközi és hazai szakirodalmi megállapításokat, melyek többek között olyasmikre utalnak, mint a kapuőrök jelenléte, a tokenpozíciók, a kritikus tömeg hatása vagy az üvegfal/üvegplafon jelensége?
- 5) A kutatás eredményeire alapozva, definiálható olyan „támogató háttérkörnyezet”, amely hozzájárulhat a nők magasabb arányú részvételéhez a helyi döntéshozatalban?

A kutatás célcsoportja a megyei közgyűlések és települési önkormányzatok testületei. A rétegzett mintavételi eljárással létrehozott minta 30 település eredményeit tartalmazza az 1990 és 2014 közötti időszakra vonatkozóan. Minden esetben a képviselőtestületek megalakulásának időpontjában megfigyelhető állapotokat vettem alapul (azaz az időközi választásokat nem vettem figyelembe).

Kutatási eszközök és módszerek

I. A deskriptív képviselet vizsgálata kvantitatív eszközökkel

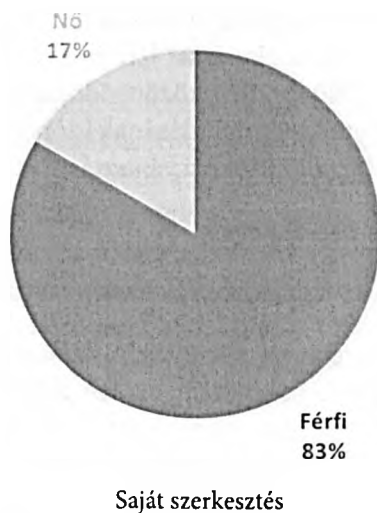
A kutatás kvantitatív részében a valasztas.hu adatai kerülnek felhasználásra. Az adatbázis nem kutatási céllal készült, s a települések, választási évek, egyéni választói körzetek külön-külön megjelenítve tartalmaznak név szerinti adatokat. További nehézség, hogy jelenleg az 1994–2014 közötti időszak jelöltjei és képviselői találhatóak meg benne, az 1990-es önkormányzati választásra vonatkozó adatokat egyéb forrásból (pl. a települések jegyzőitől) lehet összegyűjteni. A problémák ellenére az adatbázisból a települések női képviseleti arányai

kigyűjthetők, kiszámíthatók és időbeli változásaik leírhatók. Ezáltal összehasonlíthatók a korábbi eredményekkel, a megyei közgyűlési és az országgyűlési képviseleti arányokkal. Ezen túlmutatóan a politikusnők mandátumszerzési jellemzői, jelölési sajátosságai, valamint az egyéni választókerületi jelöltek és körzetek jellemzése is kivitelezhető.

A kutatás egy másik nagy kvantitatív vállalása, hogy kidolgozza az önkormányzati politikát alapul vevő *gender gap alindex* kialakításának módszerét, és alkalmazza ezt a mutatót, az arányszámok alakulásának követésével. A mutató kialakításához szükséges információk (a tervek szerint: a nők aránya a bizottsági elnökök, polgármesterek és önkormányzati képviselők között) nem elérhető a felhasznált adatbázisból, így települési szintű összegyűjtésre van szükség.

A témát megalapozó kutatási előzmény (vizsgált települések: Pécs, Komló, Mohács, Szigetvár és Siklós, illetve a Baranya Megyei Közgyűlés) eredményei az 1. ábrán láthatók. Az ábrából kiderül, hogy – a korábbi szakirodalmi megállapításokkal összhangban – a helyi döntéshozatalban magasabb a női képviselők aránya, mint az országgyűlésben. A 20 évre összesített adatok alapján kijelenthető, hogy Baranya megye 10 ezer fő feletti városaiban és a megyei közgyűlésben a mandátumok 16,5%-át nyerte el női politikus.

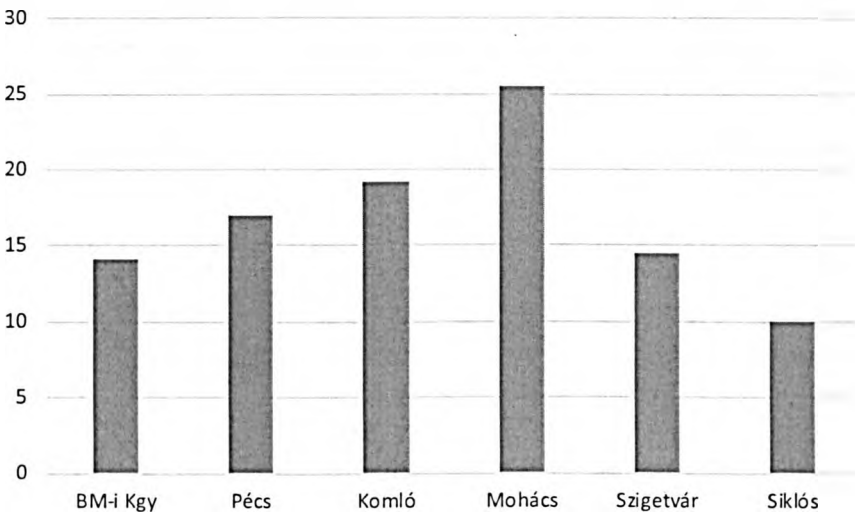
1. ábra. Az önkormányzati és megyei közgyűlési mandátumok nemek szerinti megoszlása Baranya megye 10 ezer főnél népesebb települései esetében (1994–2014)

Amennyiben az adatokat települési szintre bontva, de még 20 évet összesítve vizsgáljuk (2. ábra), akkor azt látjuk, hogy az értékek 10% és 25,5% között

mozognak. A megyei közgyűlés (14%), Pécs (17%), Komló (19%) és Mohács (25,5%) tekintetében a lakosságszám (és presztízs) csökkenésével párhuzamosan növekszik a női képviseleti arány. Ugyanakkor Szigetvár és Siklós esetében (mely települések a vizsgált csoporton belül a legkisebb lakosságszámmal rendelkeznek) megfordul a tendencia (14,4 % és 10%), és az összesített női képviseleti arány csökken, olyannyira, hogy Siklós esetében a közgyűlési szint alatti értékeket mutat. Ez a korábbi szakirodalom és a főként polgármesterekre vonatkozó vizsgálatok (Koncz 2006; Bandi 2007; Lévai és Kiss 2006) eredményeivel nincs összhangban.

2. ábra. A mandátumok nemek szerinti megoszlása Baranya megye 10 ezer főnél népesebb települései és a megyei közgyűlés esetében (1994–2014)

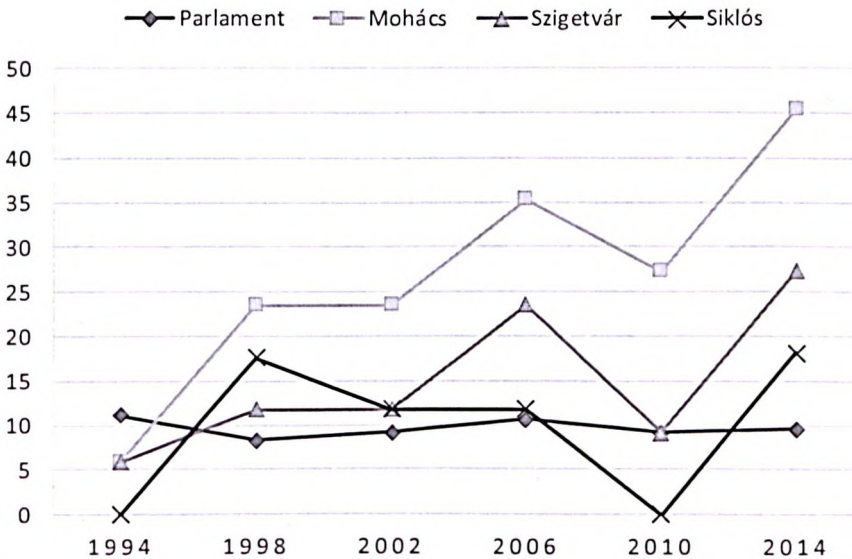

Saját szerkesztés

A következő lépésben települési és választási évekre lebontott női képviselői arányokat vizsgáltunk, ami lehetőséget ad arra is, hogy az időbeli tendenciákat elemezzük és összehasonlítsuk az országgyűlési arányszámokkal. A 3. ábra Baranya megye kisebb városainak (*Mohács, Szigetvár, Siklós*) eredményeit mutatja be. Mindhárom településen erős hullámmás mellett összességében a női képviselői arány emelkedését láthatjuk. Nagyon hasonló tendenciát mutat *Mohács* és *Szigetvár*. 1994 és 2006 között növekszik a női képviselők aránya a helyi politikában, majd egy 2010-es erőteljes visszaesés és egy 2014-es nagyarányú emelkedés látszik. Az utolsó önkormányzati választás 20 év legmagasabb (45%

Mohácson és 27% Szigetváron) női politikusi arányait eredményezte. Siklós, a lakosságszám szempontjából a legkisebb vizsgált város, a *gender szempontjából* a legrosszabb képviseleti arányokat mutatja, minden típusú összesítést tekintve. A településen két olyan év is volt (1994 és 2010), amikor egyáltalán nem nyert mandátumot női képviselő. A legmagasabb arányszám is mindössze 18%. A vizsgált három kisebb település esetei azért érdekesek, mert a testületi létszám tekintetében (és demográfiai folyamataikban is) nagyon hasonlóak egymáshoz, illetve a helyi politikai életben megjelenő politikusnők arányaiban szoros együttmozgást mutatnak (különösen 1998-tól). Ám ez a párhuzamosság jellemzően eltérő százalékos értékeken következett be (Mohács 23,5–45%, Szigetvár 9–27%, Siklós 0–18%).

3. ábra. Mohács, Szigetvár és Siklós választási évekre lebontott női képviselői arányainak időbeli tendenciái, a parlamenttel összehasonlításban (1994–2014)

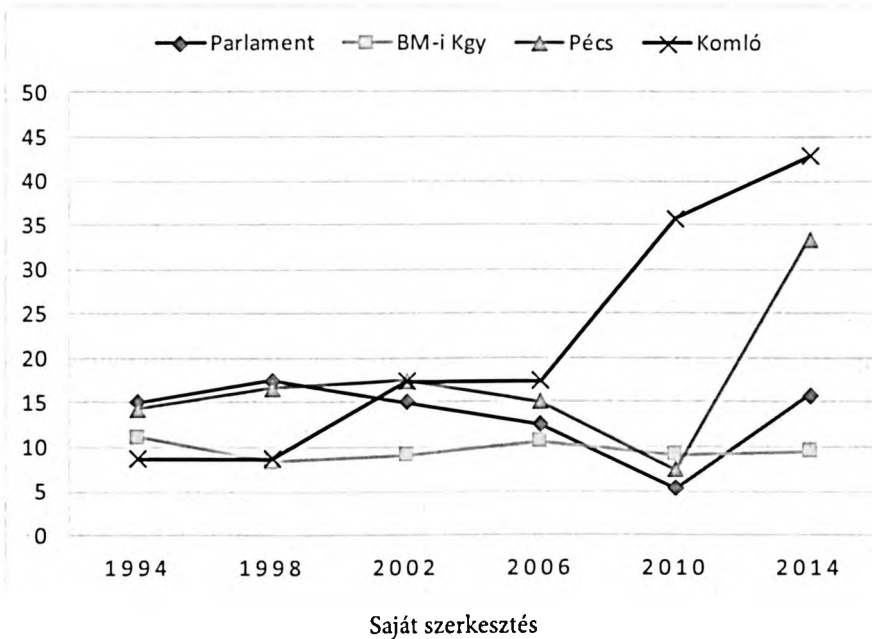

Saját szerkesztés

A 4. ábra alapján a megyeszékhely, Komló, a megyei közgyűlés és az országgyűlés arányszámait hasonlíthatók össze. A női képviselők aránya Pécsen és a megyei közgyűlésben 1994–2006 között 15% körül ingadozik, 2010-ben 5% környékére esik vissza, majd 2014-ben nagymértékű emelkedést mutat. Az emelkedés mértéke azonban eltér, a megyei közgyűlés visszatér a korábbi 15% körüli értékre,

míg Pécs 2014-ben minden korábbi értékhez képest nagy emelkedést mutat a vizsgált időszak legmagasabb elért értékével (33%). A két testület arányszáma alapján két adatot kell kiemelni. Egyrészt a pécsi testület és a baranyai megyei közgyűlés képviseleti arányai megkérdőjelezik a helyi politikát „lefelé” haladva növekvő női képviselettel leíró elemzéseket. Másrészt Pécs 2014-ben először haladta meg a „kritikus” szintet (30%), melyet Dahlerup (1988) állapított meg.

4. ábra. A Baranya Megyei Közgyűlés, Pécs és Komló választási évekre lebontott női képviselői arányainak időbeli tendenciái, a parlamenttel összehasonlításban (1994–2014)

A 25 ezer fő feletti települések kategóriájában *Komló* önálló trendet képvisel a helyi női részvétel tekintetében, hiszen az szinte folyamatosan emelkedik mind számban, mind arányaiban. A település két egymást követő évben (2010 és 2014) is meghaladja a dahlerupi szintet.

II. A szubsztantív képviselet elemzése a kvalitatív szakaszban

Az első adatelemzésből (a megalapozó kutatásból) kiderül, hogy a települési szinten vizsgált döntéshozatal férfi-női arányai jó háttérrel biztosítanak a nemzetközi és hazai szakirodalomban olvasható elméletek empirikus megerősíté-

sére vagy a magyar vidék sajátosságainak megfogalmazására. Ugyanis a korábbi vizsgálatok a döntéshozatali részvételről és annak okairól több elméletet is felvázoltak. Ilyen például a női érdekek és témák megjelenésének minimális szintjére értelmezett ún. kritikus tömeg (30%) koncepciója (Dahlerup 1988). Ez nem a szükséges, hanem az elégséges arányt jelenti e képviselt „kisebbség” számára. Ugyanezen megfontolásból következik az is, hogy a nők problémái nem a női létből, hanem a „kisebbségi” pozíciójukból származnak. Ezen a ponton a *gender studies* és a politikatudomány össze is kapcsolódik. Az első szerint a nők számszerű jelenléte szükséges a megfelelő női képviselőhöz, és a számszerű jelenlét növekedésével a női szempontok erőteljesebb megjelenése várható. A politikatudomány ezt a problematikát úgy közelíti meg (Várnagy és Ilonszki 2012), hogy megvizsgálja a kérdést: a deskriptív képviselő (számszerű, arányos jelenlét) előfeltétele-e a szubsztantív képviselőnek (érdekek tartalmi megjelenésének)?

Szintén a számarányos jelenlét problematikájához kapcsolódik a tokenelmélet (lásd Kanter tipológiáját, vö. Kanter 1977), mely 20%-os jelenlétig a nők szervezeten belüli háttérbe szorulását diagnosztizálja. A tokenpozíció esetén azt feltételezzük, hogy bizonyos szintig a nők jelenléte szimbolikus amiatt, mert nincs reális hatásuk a szervezeti kultúrára.

Az alacsony női arányok magyarázatai közül további vizsgálatra/igazolásra érdemesek a következők: a politikai pártok „kapuőr” szerepe (Ilonszki 2014: 49), a „méhkirálynő-jelenség” a női politikai elitben (Czibere 2011: 337), a piramiselmélet (Koncz 1994), az üvegplafon/üvegfal jelensége (Várnagy és Ilonszki 2012) és a labirintus metaforái (Nagy 2005: 61). E jelenségek vagy elméletek mindegyike a nők döntéshozatali pozíciókba kerülése előtt tornyosuló akadályokra hívják fel a figyelmet, melyek horizontális vagy vertikális szegregációt okoznak.

A doktori kutatás kvalitatív részében a településeken mandátumot szerzett képviselőnők közül (Baranya megyére reprezentatívan) 30 db életútinterjút tervezünk elkészíteni (biográfiai módszerrel, vö. Bögre 2003). A kutatás ezen részének területi szűkítése a közéleti szereplők megszólaltatási nehézségei miatt korlátozódik Baranya megyére. A kutatás jelenlegi állása alapján 81 politikusnő kapott mandátumot a megye 10 ezer fő feletti településein (n=81). A tervezett interjúk kérdései, szempontjai: a demográfiai sajátosságok (életkor, iskolai végzettség, főállású munkahely/beosztás) és a politikusként betöltött pozíciók vizsgálata, karrierút, típusok megállapítása, motiváció, küldetés, tapasztalatok és nehézségek feltárása a nők közéleti szerepvállalásában (ezzel lehetővé válik a korábbi szakirodalmi elméletek értékelése, Bodnár és Garancsi 2007). Ezek

mellett a valasztas.hu adatbázisából az az előzetes információ már látszik, hogy az önkormányzati választások során mandátumot szerzett képviselők döntően (országos) pártok jelöltjei voltak, s hogy 67–92% közötti arányban egyéni választókerületükben kaptak a szavazóktól közvetlen felhatalmazást. Az is prognosztizálható, hogy a helyi képviselők többsége nemcsak egy cikluson keresztül vesz részt a helyi döntéshozatalban (kivétel Siklós), hanem 2–3 választás alkalmával újra mandátumot kaphatnak.

Zárszó

A doktori téma vizsgálata kapcsán a kutatási előzmények és a megalapozó, előzetes interjúk tanúsága alapján a következő eredmények várhatók:

- 1) Az országos minta alapján, az 1990 és 2014 közötti időszakra összesített és települési szintű adatokkal általános és településspecifikus tendenciák, illetve mandátumszerzési gyakorlat válik ismertté a női képviseleti arányok tekintetében hazánkban.
- 2) A helyi viszonyokra kidolgozott *politikai gender gap részindex* alkalmazható lesz, és értéke a képviseleti arányokkal fog megegyezni.
- 3) A kvantitatív adatokból kiindulva a helyi képviselők tapasztalatai csak részben igazolják a korábbi nemzetközi és hazai szakirodalmi megállapításokat, részben település- és önkormányzat-specifikusak lesznek.
- 4) A kvalitatív kutatás során (baranya megyei életútinterjúkkal) megfigyelt adatok (típustan, motivációk és tapasztalatok) alapján, definiálható lesz egy olyan „támogató háttérkörnyezet”, mely segítheti a nők magasabb arányú részvételét a helyi döntéshozatalban.
- 5) A kutatás hozzájárul a nemek közti esélyegyenlőség magyarországi helyzetének tanulmányozásához, valamint a vidéki Magyarország és a helyi társadalmak teljes megismeréséhez.

Hivatkozott irodalom

- Bandi Zsuzsa (2007): A nők a helyi politikában a rendszerváltás után. In *A nő és a politikum*. Palasik Mária (szerk.). Budapest: Napvilág, 345–394.
- B. Kelemen Ida (2010): Női képviselők – női képviselet? *Politikatudományi Szemle* 19(3): 83–103.
- Beauvoir, Simone de (1969 [1949]): *A második nem*. Budapest: Gondolat.
- Bodnár Ilona és Garancsi Györgyi (2007): A nők szerepvállalása a pártpolitika gyakorlatába In *A nő és a politikum*. Palasik Mária (szerk.). Budapest: Napvilág, 397–445.
- Bögre Zsuzsa (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle* 13(1): 155–168.
- Czibere Ibolya (2011): Nők a kulturális, gazdasági és politikai elit tagjai között. In *Eliték a válság korában*. Kovách Imre (szerk.). Budapest: Argumentum, 337–393.
- Dahlerup, Drude (1988): From a Small to a Large Minority. Theory of Critical Mass. *Scandinavian Political Studies* 11(4): 275–298.
- Ilonszki Gabriella (2005): Nők a politikában. Az Európai Unió és Magyarország. In *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.). Budapest: TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 57–69.
- Ilonszki Gabriella (2014): A jó kormányzás és a nemek egyenlősége. In *A nőtlenség évek ára, 1989–2013*. Juhász Borbála (szerk.). Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 29–59.
- Ilonszki Gabriella és Várnagy Réka (2007): Vegyes választási rendszer és női képviselet. *Politikatudományi Szemle* 16(1): 93–109.
- Kákai László (2003): *Pártok és civil szervezetek a helyi önkormányzatokban*. (PhD-dolgozat tézisei.) Interneten: http://www.ajk.elte.hu/file/POLDI_KakaiLaszlo_tez.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Kanter, Rosabeth Moss (1993 [1977]): *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Koncz Katalin (2006): Választás 2006: nők az önkormányzatokban. *Munkaügyi Szemle* 50(11): 8–10.
- Koncz Katalin (2014): Nők a parlamentben, 1990–2014. *Statisztikai Szemle* 92(6): 513–540.
- Lestál Zsuzsanna (2008): *Nemre való tekintettel*. Budapest: E/004. számú Fejlesztési Partnerség.
- Lévai Katalin és Kiss Róbert (2006): *Nők a közéletben*. Interneten: <http://www.>

- tarki.hu/adatbank-h/nok/szerepvalt/levai-kiss97.html (utolsó letöltés: 2016. 11. 16.).
- Nagy Beáta (2005): Nők és férfiak a vezetésben. In *Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.). *Szerepváltozások*. Budapest: Tárki – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 52–64.
- Solt Katalin (2015): Genderindexek. *Prosperitas* 2(2): 34–45. Interneten: <http://www.doksi.hu/get.php?lid=21726> (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Várnagy Réka és Ilonszki Gabriella (2012): Üvegplafonok. *Pártok lent és fent. Politikatudományi Szemle* 21(4): 7–25.

Források

Települési adatok a valasztas.hu alapján (saját gyűjtés).

A Global Gender Gap Index adatai:

<http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=HUN>,

<http://www.weforum.org/issuess/global-gender-gap>.

Családalapítás egy elszegényedett zsákfaluban

Magyarországon a rendszerváltás utáni gazdasági válság súlyos társadalmi és területi polarizációt okozott. Napjainkig sem került sor a leginkább leszakadó térségek és népességcsoportok felzárkóztatására, a hátrányaik csökkentésére alkalmas programok megvalósítására, így emelkedik a gettósodó falvak és azok lakóinak száma. Az itt élő családok gyermekszáma az átlagnál magasabb. A lakóhelyi szegregáció és a szegénység magas szintje miatt a hátrányos helyzetű aprófalvakban élő fiatalok számára a többségi társadalomhoz tartozókhoz képest eltérő erőforrástípusok állnak rendelkezésre. Ennek következtében eltérő viselkedési mintákat alakítanak ki, aminek egyik demográfiai következménye a fiatakkori gyermekvállalás és a magasabb gyermekszám (Ladányi és Virág 2009). A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájának Szociológiai Doktori Programjában folytatott kutatásomban egy kelet-magyarországi hátrányos helyzetű zsákfaluban vizsgálok meg a térbeli és társadalmi szegregáció hatását a szegénységben élő fiatalok párválasztási és gyermekvállalási szokásaira. A kutatás a helyi fiatalokkal készült interjúk vizsgálat segítségével kívánja feltárni a lakosság családtervezési, élettervezési lehetőségeit, párválasztással, gyermekvállalással kapcsolatos döntési mechanizmusait. Jelen tanulmány kiemelten a szegénységben élő fiatalok gyermekvállalására fókuszál a releváns szakirodalmak és a településen végzett terepmunka során nyert információk felhasználásával.

A szegénység térbeli koncentrációja

A település- és társadalomstruktúra egymással szoros összefüggésben álló szerkezetek, összekapcsolódó rendszerekben gyakorolnak egymásra hatást. A társadalmi egyenlőtlenségek a településszerkezet szintjén is leképződnek. Magyarországon a rendszerváltás átértékelte a területek pozícióját, területi szinten új típusú egyenlőtlenségek jelentek meg (Kovács és Nagy Kalamász 2006). A település nagyság és a településtípus szerinti differencia az egyenlőtlenségek hagyományos meghatározó tényezői közé tartoztak korábban is, habár a különbségek a kilencvenes években váltak igazán hangsúlyossá. Az évtized közepére a főváros és a falvak szegénységgrátájának különbsége majdnem tízszeres lett. A kü-

lönböző országrészekben és a különböző településtípusokon lakók társadalmi pozícióit mély szakadék választja el (Spéder 2002).

A piacgazdasági átmenet időszakában átrétegződött és polarizálódott az ország településrendszere, melynek egyik meghatározó folyamata a gettósodás. Ennek következtében Budapesten és számos más vidéki városban gettósodó településrészek, továbbá a társadalmi-gazdasági átalakulás fősodrától elmaradó falusi térségekben egész települések, sőt gettósodó térségek alakultak ki, ahol az osztálytalansággal ellentétes demográfiai folyamatok jellemzőek (Ladányi és Virág 2009). Az itt élő családok többségének bevételei a különböző szociális segélyekre és alkalmi munkára korlátozódnak. A települési lejtő legalján elhelyezkedő települések nagyon alacsony szintű foglalkoztatottsággal rendelkeznek (Ladányi és Virág 2009).

A vidéknek korábban inkább pozitív imázsa volt, hiszen a paraszti és nemzeti kultúra, illetve a társadalom és a szükséges demográfiai folyamatok fundamentumaként jelent meg. Napjainkban azonban már negatív a megítélése, minthogy a modernizáció és az európai integráció egyik legproblémásabb területeként értelmeződik (Kovács és Nagy Kalamász 2006). A kistelepüléseken élők dezintegrációját tovább fokozza az alacsony szintű intézményi ellátottság. A leghátrányosabb helyzetű térségek gettótelepüléseinek lenne a legnagyobb szükség a magas színvonalú közszolgáltatásokra, mivel ezeken a településeken mutatkoznak meg a legmarkánsabban a társadalmilag fontos erőforrások hiányai (Virág 2009), azonban a kistelepülések önkormányzatai a kötelező feladatokon túlmutató szolgáltatásokat nem tudják fenntartani.

A kutatás helyszínéről szolgáló zsákfalu

A háromszáz fős aprófalú Hajdú-Bihar megyében található. Zsáktelepülés, csak egy útirányból lehet megközelíteni, a településre további út vagy vasút nem vezet, nincsen sem átmenő, sem más irányú egyéb forgalom. A zsákfalvakra általában jellemző, hogy nagyobb távolságra esnek a fontosabb utaktól vagy központi funkciókkal rendelkező városoktól. Ebben az esetben a térbeli távolságnál a társadalmi távolság még nehezebben áthidalható. A lakosság kétharmada legfeljebb alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. A helyben dolgozó szakemberek 60–80%-osra becslik a roma lakosság arányát. A falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszavezethető tartós szegénység. Az interjúalanyaim szülei és nagyszülei is megélhetési gondokkal küzdöttek, továbbá a terepmunka tapasztalatai szerint a leszármazottaik életkörülményei sem javultak.

A településen a természetes szaporodás mérlege pozitív, az elvándorlás mértéke viszont olyan nagy, amit az élve születések száma nem tud ellensúlyozni. Az elvándorlás és a lakosságcsere jellemző problémák. A jómódú lakosság elköltözött a faluból, a legtöbb itt élő család számára viszont nem álltak rendelkezésre azok az erőforrások, amelyek segíthették volna őket az újrakezdésben egy jobb adottságokkal rendelkező településen. A legszegényebb, legelesettebb emberek maradtak, akik sajátos életvezetési stratégiákkal kénytelenek a mindennapi megélhetésért küzdeni, térben és szociálisan egyaránt elszigetelve a többségi társadalomtól.

Az itt élő szakképzetlen lakosság számára a rendszerváltás előtt lehetőség volt a környékbeli településeken a mezőgazdasági szektorban és az iparban dolgozni. Ezekben a településeken csökkent az ilyen jellegű munkalehetőségek száma, ami a helyi lakosság számára is drasztikus következményekkel járt, mivel más, kedvezőbb adottságokkal, több munkalehetőséggel rendelkező településekre hosszú távon nem tudnak napi ingázással dolgozni járni. Az iparban és a mezőgazdaságban lejátszódott folyamatok révén a település teljesen elszegényedett. Az elmúlt évtizedekben a tehetősebb családok – a jobb kilátások reményében – elhagyták a falut. A helyükre szegény, többnyire roma családok települtek.

A településen helyben csak a polgármesternek van munkája, a szerény számú és színvonalú szolgáltatásokat más településen élők végzik. A falu földrajzi fekvése, a helyi vállalkozások hiánya és a lakosság alacsony iskolázottsága jelentős mértékben rontja a foglalkoztathatóság esélyeit. Csupán az itt élő családok legszerencsésebbjei rendelkeznek olyan családtaggal, aki más településre el tud járni dolgozni. Ezek a munkák is szezonális jellegű, szakképzettséget nem igénylő munkakörök betöltését jelentik, és a legtöbb esetben heti ingázással is járnak. Ráadásul – mivel a tradicionális nemi szerepek erősen érvényesülnek a településen – a helyi közösség értékei szerint egy nő nem mellőzheti a családi feladatainak az ellátását, így a szóban forgó munkák gyakorlatilag csak a férfiak számára jelenthetnek jövedelemforrást.

Szintén a jobb helyzetűek közé tartoznak azok a háztartások, ahol van közfoglalkoztatott. A közfoglalkoztatási szerződések időtartama változó, néhány hónapos és egy éves szerződések is léteznek. Az önkormányzat által szervezett hagyományos közfoglalkoztatás keretében településtisztasági, közterület-rendezési feladatokat látnak el. A közvélemény szerint a közfoglalkoztatási státusz és az ezzel járó bér nem vonzó, de a település lakói olyan alacsony bevételi forrásokkal rendelkeztek korábban, amihez képest közfoglalkoztatottnak lenni „kiváltság”. Így a közfoglalkoztatottá válás egyfajta vágyott karriercél a helyi

fiatalok számára, mivel a közvetlen környezetükben alig tapasztalhatják meg, hogyan tud valaki érvényesülni a nyílt munkaerőpiacon.

A falu mintapéldája annak, hogy a szegénységben élő fiatalok családalapítási szokásai ellentétesek az országos folyamatokkal. A falu korstruktúrája rendkívül fiatalos, a lakosság közel harmadát a 18 év alatti korosztály teszi ki. A település fiataljai az országos átlaghoz képest jóval korábban kezdik a gyermekvállalást, a háztartások több mint felében legalább három gyermek van. Ezzel szemben Magyarországon a felsőfokú végzettségű nők átlagéletkora az első gyermek vállalásakor meghaladja a 29. évet, a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők tipikusan 21 évesek első gyerekük vállalásakor (Kapitány és Spéder 2012). A településen húsz fiatal nővel készítettem interjút, átlagéletkoruk az első gyermekük vállalásakor alig haladta meg a 18. életévet. Az interjúalanyaim között a legkorábbi szülés 16 évesen, a legkésőbbi pedig 20 évesen történt.

Fiatalkori gyermekvállalásukról egyikük sem tudatos döntésként beszélt. Első terhességüket nem tervezték, későbbi életkorban szerettek volna szülővé válni. A fogamzásgátlás módszereiről hiányos ismeretekkel rendelkeztek. Az interjúk szerint a helyi szülők tabusítják a szexualitás témakörét, így nem fordulhatnak hozzájuk kérdéseikkel. A kortársak ugyanúgy nem részesültek szexuális felvilágosításban, más segítő vagy megfelelő információs csatorna pedig nem állt a rendelkezésükre. A szexualitással kapcsolatos tájékoztató óra az általános iskolákban nem jellemző, inkább csak a középiskolákban jelenik meg. A településen a lakosság kétharmada nyolc vagy annál is kevesebb osztályt végzett el, sokan az általános iskola befejezése után már el sem kezdték a középiskolát, így esélyük sem volt ilyen jellegű ismeretszerésre az iskola keretei között.

A fiatalkori gyermekvállalást előidéző tényezők

Magyarországon a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági változásokra az egyes társadalmi rétegek eltérően reagáltak, ami az élettervezési és családtervezési stratégiákra is hatással volt. Míg az osztársadalmi szinten megfigyelhető a gyermekvállalás időbeli elhúzóódása és a gyermekszám visszaesése, addig a társadalom peremén élő fiatalok a családalapítást a társadalmi átlaghoz képest közel egy évtizeddel korábban elkezdik, és jellemzőbb a nagyobb családméret is. Az aprófalvakban az országos szinten jellemző demográfiai trendekkel ellentétes folyamatok játszódnak le a térbeli, szociális és etnikai hátrányok erős kombinációjának következményeként (Ladányi és Virág 2009).

M. Patricia Fernandez-Kelly (1998) a kilencvenes évek második felében az amerikai városi gettóban vizsgálta a társadalmi és kulturális tőke szerepét az af-

roamerikai lányok gyermekvállalási hajlandóságában. A kutatás fontos eredménye, hogy a kapcsolati háló elemzésével lehetővé vált a társas kapcsolatok olyan sajátosságaira rávilágítani (pl. a multiplexitás és a hídszerű kapcsolatok hiánya), melyek szerepet játszanak a fiatalok gyermekvállalásában. A vizsgált aprófaluban élők társadalmi kapcsolathálóit is a multiplexitás hiánya alakítja, hiszen főleg hasonlóan kedvezőtlen társadalmi státussal rendelkező emberekkel vannak kapcsolatban, gyakran nincsenek is más ismerősek a közvetlen rokonságon és a szomszédságon túl, így a családjaik által létrehozott társadalmi tőke kizárólag a közvetlen fizikai környezetükben található erőforrásokhoz való hozzáférés érdekében hasznosítható. Jellemzően nincsenek jobb helyzetben lévő, más társadalmi közegekből származó ismerősek, akik segíthetnék a társadalmi integrációjukat. Az iskolából hamar lemorzsolódó, a nyílt munkaerőpiacról kiszoruló, sőt soha be nem lépő fiatalok számára más alternatívák hiányában a családalapítás az egyetlen lehetőség az életcélok kijelölésére.

A gyermekkori életkörülmények és a családi háttér befolyásolja a fiatalok életútját, önállóvá válásukat, iskolai pályafutásukat, munkaerőpiacra való belépésüket és családalapításukat is. A családi háttér magába foglalja a gyermekkori család összetételét, a lakáshelyzetet, az elsajátított normákat és értékeket, a szülők erőforrásait és egészségi állapotát, a családtagok közötti kapcsolat minőségi és mennyiségi mutatóit. A felnőtté válás folyamatának időtartama nem minden fiatal felnőtt számára egyforma hosszúságú, azok számára hosszabb, akiket a szüleik anyagilag támogatnak. A hátrányosabb helyzetűek kénytelenek hamarabb kilépni a posztadoleszcens életszakaszból, mivel csak korlátozottan számíthatnak a szülők erőforrásaira. A szülői vagyon és jövedelem a könnyen átadható materiális javak közé tartoznak. A szocializáció révén átadható nem materiális javak közé pedig az értékek, a preferenciák és a kulturális tőke sorolható. Az erőforrások másik csoportja nem átadható (például az elvégzett háztartási munka, a szülőkkel való kapcsolat, az otthoni légkör stb.), ezekből csak a szülői házban részesülhet a fiatal felnőtt, így meglétük késleltetheti az elköltözést. Ezzel szemben a stabil családi háttér hiánya, az alacsonyabb szülői kontroll és támogatás, a sűrűbben előforduló konfliktusok és az érzelmi stressz arra készítheti a fiatalokat, hogy a származási családon kívül keressenek érzelmi biztonságot (Murinkó 2012).

Durst Judit (2006) kutatásában az aprófalvakban lakó roma közösségek gyermekvállalási szokásait vizsgálta. A többségi társadalomtól leszakadt, annak intézményeiből és kapcsolati hálójából kirekesztett, saját gettósodó kis-közösségeikbe zárt fiatalok az országos tendenciákkal ellentétes reprodukciós magatartás mutatnak. A rendszerváltás óta nőtt a körükben az élve születések

száma és elterjedt a tinédzserkori anyaság, amit a szerző a megváltozott társadalmi pozíciójukra, a növekvő iskolai és lakóhelyi szegregációra, illetve a munkaerőpiaci kirekesztettségre adott reakcióként értelmez. Az alacsony iskolai végzettség, a tartós munkanélküliség és az ezzel járó a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb életszínvonal mellett a társadalmi megbecsültség egyetlen lehetősége, az önmegvalósítás csúcspontját jelentheti a családalapítás. Az oktatási pályafutás korai befejezése mögött sok esetben iskolai kudarcok állnak. A sikertelenség érzését tovább mélyítheti, hogy az iskolából kilépve (a megfelelő szakképzettség hiányában) nem lesznek a munkaerőpiac keresett szereplői, ami negatívan hathat az önbecsülésükre. A szülői szerep betöltése, azonban sikerélményt jelenthet számukra.

Virág Tünde (2009) kutatásában is hasonló következtetésekre jutott. A Csehátán található Encsi kistérségben vizsgálta a szociális és etnikai szegregációt. A vizsgált kistérség demográfiai tendenciái 1990-től megváltoztak, a születések száma növekedésnek indult. A kutatás fontos megállapítása, hogy a térségben élő fiatalok egzisztenciális ellehetetlenülése, a munka világából való tartós kirekesztettsége, a mélyszegénység megváltoztatta a családtervezéssel kapcsolatos attitűdöket. A térségben bekövetkező demográfiai fordulat ellentétes az országos trendekkel.

Az etnikai hatás és a termékenység összefüggéseit vizsgáló elméletek

A korai gyerekvállalás és a szegénységben élő nagycsaládok problémáját a hazai közvélemény és a kutatások jelentős része is etnikai hatásra vezeti vissza. Mivel a vizsgált zsáktelepülésen jelentős a roma lakosság aránya, az etnikai hatás és a termékenység összefüggéseit vizsgáló elméletek érdekesek a jelen kutatás szempontjából is. A demográfusok már régóta felfigyeltek arra, hogy a különböző „faji”, etnikai csoportokhoz tartozó embereket a többségi társadalomtól eltérő termékenységi magatartás és családszerkezet jellemez. A jelenség etnikai sajátosságának bizonyítására és cáfolására is számos elmélet született, a nemzetközi szakirodalomban három, egymással versengő hipotézis található.

A társadalmi jellemzők elmélete szerint önmagában nem az etnicitás okozza a termékenységbeli különbségeket, hanem a különböző etnikai, faji csoportok többségtől eltérő társadalmi összetétele. A hipotézis alapján a státuszbeli különbségek kiegyenlítődése után az etnikai csoportok közötti termékenységi különbségek is el fognak tűnni (Johnson 1970). A kisebbségi helyzet tézise szerint a kisebbségi helyzetnek önálló, önmagában is meghatározó szerepe

van a reprodukciós döntésekre, mivel a kisebbségi helyzetből adódó bizonytalanság érzése hat a termékenységre, ami független a társadalmi státustól (vö. Goldscheider és Uhlenberg 1969). A kulturális magyarázat abból a feltételezésből indul ki, hogy a kisebbségi csoport egészének szubkultúrája, nagycsaládot preferáló értékrendszere a legmeghatározóbb az adott társadalomtól eltérő családalapítási szokások kialakulásában. Durst Judit (2006) szerint a különböző elméleteket együtt, egymást kiegészítve érdemes használni. A társadalmi jellemzők szerepe meghatározó, de nem kizárólagos. A kisebbségi helyzetnek jelentős hatása van a gyermekvállalási stratégiára, de az sem elhanyagolható szempont, hogy az adott közösség normarendszere, kultúrája is erősen befolyásolja az egyének ideális családdal kapcsolatos elképzeléseit.

A hazai romakutatások a termékenységi magatartás etnikai különbségét mutatják. Bár hangsúlyozzák azt is, hogy a cigányság társadalmi összetétele lényegesen különbözik a teljes lakosságétól: az alacsony iskolai végzettségűek, az aprófalvakban élők és a szegény emberek aránya jóval magasabb, mint a nem cigány népesség között. A hetvenes évek óta a cigányság reprodukciós szintje folyamatosan közeledik a teljes népesség teljes termékenységi arányszámához, de még mindig több gyermeket vállalnak, továbbá jelentős különbség mutatható ki a két csoport gyermekvállalásának időzítésében is. A teljes népességhez hasonlóan a roma nők termékenységi magatartásában is érvényesül az iskolázottsági szint gyermekszámot csökkentő hatása (Husz 2011).

Összegzés

Magyarországon a településnagyság és a település státusza között szoros összefüggés áll fenn: a kistelepülések többségében alacsony társadalmi státuszú népesség koncentrálódik, ezen belül is a cigány népesség sokszorosán felülreprezentált. A rendszerváltás után felerősödött a magyar társadalom vagyoni és etnikai alapú szegregálódása. Az aprófalvas övezetekben és a foglalkoztatási szempontból hátrányos helyzetű területeken mélyszegény övezetek és részben etnikai alapon gettósodó települések jöttek létre. Ezeket a területeket a gazdasági növekedés alig vagy egyáltalán nem érintette, így a leszakadás tartóssá válása okozza a legnagyobb problémát (Valuch 2015). Az ilyen térségekben nő a születések száma, ami ellentétes az országosan megfigyelhető demográfiai trenddel. A vizsgált zsákfaluban hasonló folyamatok játszódtak le, a helyi lakosságra a több generációra visszavezethető tartós szegénység és társadalmi kirekesztettség jellemző. A térbeli, szociális és etnikai hátrányok egymást erősítik, ami a többségi társadalomtól eltérő családalapítási szokások kialakulását segítette elő.

Az emberek tudása abból a fizikai térből származik, amelyben élnek. A társadalmi és kulturális tőke a területi és társadalmi helytől függ. A közvetlen környezetben megélt valóság nagyobb mértékben szervezi a viselkedést, mint az erkölcs valamilyen elvont koncepciója. Sok elszegényedett, térben elkülönült környezetben élő ember kötődik a társadalmilag elfogadott normákhoz, de az értékek cselekedetekre váltását az a konkrét környezet alakítja, amelyben élnek. Azok a szegények, akik olyan környezetben élnek, amelyet a társadalmi-gazdasági státus uniformitása, a beruházások és lehetőségek minimális szintje jellemez, a többségi társadalomtól eltérő élettervezési lehetőségekkel rendelkeznek (Fernandez-Kelly 1998).

Az egyes családalapítási szokások különböző értékeket implikálnak, melyek között nem lehet sorrendet felállítani. Azonban, ha elfogadjuk azokat a kutatási eredményeket (Fernandez-Kelly 1998; Durst 2006, Virág 2009), amelyek szerint a fiatalkori gyermekvállalás kialakulásában az erőforrások hiányának van a legmarkánsabb szerepe, akkor fontos társadalompolitikai kérdést jelent az, hogy miként lehetne ezeket az erőforrásokat úgy növelni, hogy az egyének korlátok nélkül dönthessenek a saját életük alakulásáról.

Hivatkozott irodalom

- Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban.* (PhD-dolgozat.) Interneten: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf (utolsó letöltés: 2016. 9. 3.).
- Fernandez-Kelly, M. Patricia (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban. Következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Lengyel György és Szántó Zoltán (szerk.). Budapest: Aula, 239–280.
- Goldscheider, Calvin és Peter R. Uhlenberg (1969): Minority Group Status and Fertility. *American Journal of Sociology* 74(4): 361–372.
- Husz Ildikó (2011): Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia* 54(1): 5–22. Interneten: <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/465/563> (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Johnson, Nan E. (1979): Minority-Group Status and Fertility of Black Americans, 1970. A New Look. *American Journal of Sociology* 84(6): 1386–1400.
- Kapitány Balázs és Spéder Zsolt (2012): Gyermekvállalás. In *Demográfiai portré 2012.* Őri Péter és Spéder Zsolt (szerk.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Kovács Imre és Nagy Kalamász Ildikó (2006): Társadalmi és területi egyenlőtlenségek. In *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Kovács Imre (szerk.). Budapest: Napvilág, 161–175.
- Ladányi János és Virág Tünde (2009): A szociális és lakóhelyi alapú etnikai szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. *Kritika* 38(7–8): 2–8. Interneten: <http://www.egyenlobanasmod.hu/tanulmanyok/hu/ladanyi-szegregacio.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 9. 3.).
- Murinkó Livia (2012): A gyermekkori család összetételének szerepe a szülői ház partnerrel vagy partner nélkül történő elhagyásában Magyarországon. *Demográfia* 55(2–3): 196–229.
- Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések.* Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.
- Valuch Tibor (2015): *A jelenkori magyar társadalom.* Budapest: Osiris.
- Virág Tünde (2009): Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. *Esély* 20(4): 38–54.

A kártyanaptárakon fellelhető világkép az 1950-es évektől a napjainkig

A kártyanaptár névleges funkciója maga a naptárság, amely az adott korhoz köti és a történelem számára egyértelműen beazonosíthatóvá teszi. Azonban legalább ilyen szembetűnő funkciója, hogy üzenetet közvetít, vagyis az esetek döntő többségében reklámot hordoz a hátoldalán, s rajta keresztül tükröződik az a korszak, amelyben készült.

Egy harmadik funkció, melyet megemlíthetünk a kártyanaptárak esetében, hogy ajándékozás révén a kapcsolatteremtés és kapcsolatfenntartás eszközeiként is szolgálhatnak. Kártyanaptáraink többségét ugyanis az év végén vagy az újév elején kapjuk ajándékba banktól, cégtől stb. Dolgozatunkban a kártyanaptárakon található képek és szövegek üzenetét, valamint ezek időbeli változását vizsgáljuk.

Vizsgálatunk tárgyáról

A kártyanaptár már több mint száz éves múlttal rendelkezik. „Az első magyar kártyanaptárak az 1890-es évekből ismertek, valódi ritkaságok, de a két háború közötti példányokból sem sűrűn találni gyűjteményekben” (Fári 2012: 14). Az 1800-as évek végén kiadott példányok csak megjelenésükben, stílusukban, ábrázolásmódjukban térnek el jelen korunk kártyanaptáraitól, a (fentebb leírt) funkciójuk ugyanis azonos.¹

Az elemzés alapjául egy gyűjtemény szolgált, amely 1901-től kezdve napjainkig 74 753 darab kártyanaptárt tartalmaz. A gyűjtemény egy kb. 20 000 darabos, 1934-től kezdődő s napjainkig tartó része digitalizálva lett, és egy online kártyanaptár katalógus formájában hozzáférhető.²

1 A dolgozat időbeli keretéből fakadóan nem foglalkozik az 1800-as évek kártyanaptáraival. Az erre vonatkozó példák a következő online is elérhető katalógusban találhatóak: <http://users.atw.hu/szigetiandras/kn/list.php?file=50elott>.

2 A következő webcímen: <http://naptarkatalogus.atw.hu>.

Ebből választottuk ki azt az adatbázist, amely 756 db kártyanaptárt tartalmaz az 1953-tól 2014-ig terjedő hat évtizedből. A kiválasztás legfontosabb kritériuma az volt, hogy a kártyanaptár kibocsátója a teljes vizsgálati időszakban vagy annak egy jelentős részében (megközelítőleg két évtizeden keresztül) végigkövethető legyen annak érdekében, hogy be tudjuk mutatni a társadalmi élet különböző területein megjelenő kategóriák időbeli változásait. A vizsgálati időszak meghatározásával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a 2. világháború alatt, valamint az azt követő néhány évben nem vagy alig bocsátottak ki kártyanaptárakat, melyek nagyobb arányban először az 1950-es években jelentek meg, az 1960–70-es években pedig már tömegesen adták ki őket. A kezdeti időszakban kibocsátott kártyanaptárak között a teljes vizsgálati időszakban végigkövethető OTP kártyanaptárai jelennek meg a legmarkánsabban, ezért az adatbázis időbeli kezdőpontjának 1953-at választottuk, mert a forrásul szolgáló katalógusban innen származik az OTP legkorábban fellelhető kártyanaptára.

Öt területet választottunk ki elemzési célból: pénzügy, szerencsejáték, gazdaság, kereskedelem, kultúra. A kártyanaptárak kiválasztásakor próbáltunk ügyelni arra, hogy időben végigkövethető legyen a kártyanaptár kibocsátója, de ennek a feltételnek maradéktalanul csupán a pénzügy és a szerencsejáték kategóriája felelt meg. Előbbit az OTP, utóbbit a Szerencsejáték Zrt. kártyanaptárai képviselik. Az időbeli végigkövethetőség kritériumát a gazdaság, a kereskedelem és a kultúra kategóriáiban már nem lehetett érvényesíteni a rendszerváltozás okozta alapvető átalakulások miatt. Ezekbe a kategóriákba is igyekeztünk azonban olyan kártyanaptárakat kiválasztani, amelyeknek kibocsátói egymás után több évben is jelentettek meg kártyanaptárt. Ilyenek például a kereskedelem kategóriájában a Centrum Áruházak kártyanaptárai, amelyek a 60-as évektől a 90-es évekig követhetők; a gazdaságban a Kalocsa Környéki Agráripari Egyesület kártyanaptárai, amelyek a 80-as évektől a 90-es évekig vannak jelen; vagy a kultúrában a Kossuth Könyvkiadó és az Állami Könyvtérjesztő vállalat kártyanaptárai a 60-as évektől a 80-as évekig. Ezekbe a kategóriákba a rendszerváltozás utáni időszakban bekerültek egyszerű megjelenésű kártyanaptárak is, mivel erre az időszakra sokkal kevésbé jellemző a gazdasági vállalkozások hosszabb idejű változatlan fennállása.

A gazdaság kategóriájában a legnagyobb arányban az agrárgazdasági szervezetek, ezen belül is az agrárgazdaság termelési ágazatait egyesítő tröszt naptárai fordulnak elő, valamint az ipari létesítmények, ezen belül pedig az építőipar naptárai. A kereskedelem kategóriájában az agrárkereskedelem, az Agroker naptárai jelennek meg nagyobb mennyiségben, valamint a már említett Centrum Áruházak mellett a 90-es évek után létesült áruházaké. A kultúra kategóri-

áját a Kossuth Könyvkiadó és az Állami Könyvterjesztő Vállalat, továbbá napilapok, a *Népszava* és a *Népszabadság* kártyanaptárjai képviselik.

A létrehozott adatbázison mennyiségi elemzéseket végeztünk. Előrebocsátjuk azonban, hogy mivel a mintánk nem véletlen, így matematikai statisztikai eljárásoknak, különösen statisztikai teszteknek csak korlátozott mértékben lenne értelme, ezért ezekkel nem foglalkozunk, azonban a kvantitatív arányok jól értelmezhetőek.

A dolgozat végén található egy melléklet, amelyben – a jellegzetes típusok szemléltetése gyanánt – kiválasztott kártyanaptárak szerepelnek. A továbbiakban a mellékletként szereplő példatár elemeire történő hivatkozás a következő formában valósul meg: (pt: sorszám).

A fogalmi keret

A kártyanaptár olyan kommunikációs eszköz, amelynek a mérete és kialakítása lehetővé teszi, hogy elférjen a zsebben vagy a pénztárcában. A hátlapján kép, szöveg vagy e kettő kombinációja található, az előlapja tartalmazza a naptárt. Az előlapon ezen kívül lehetnek még a kibocsátóra vonatkozó kiegészítő információk, amelyek nem feltétlenül szerepelnek a hátlapon.

A kártyanaptár hátlapja elsősorban reklámként működik, ezért a kártyanaptáron található képet nagymértékben meghatározza a reklám célja: az, hogy milyen üzenetet kíván közvetíteni, valamint az, hogy ezt az üzenetet milyen célcsoportnak kívánja közvetíteni. A kártyanaptár hátlapja reklámhordozóként elmesél, bemutat számunkra valamit, kapcsolatot teremt a termék és a fogyasztó között, olyan kommunikációs csatornát létrehozva, mely a mindennapi társadalmi kommunikáció részét képezi (Virányi 2007: 20).

A kártyanaptár a reklám által létrehozott kommunikációs térben mozog. Claude Shannon kommunikációs modelljét³ alapul véve a kártyanaptár üzenetét közvetítő jel a kép. A kártyanaptár olyan üzenetközvetítő eszköz, amely az adott hely, a történelmi és kulturális közeg által létrehozott közvetítőcsatornában mozog.

A kártyanaptár mint reklámhordozó

A reklám meghatározásánál több – egymást részben átfedő – definícióval találkozhatunk: a reklám lehet az adótól a vevő felé irányuló, annak attitűdjét befolyásolni kívánó információkibocsátás, a fogyasztó meggyőzésének az eszköze vagy az eladótól a fogyasztó felé irányuló információközvetítés, mely a vevő

3 Erről bővebben lásd: Szakadát (2007: 17–21).

befolyásolására irányul annak érdekében, hogy a visszacsatolás a vásárlásban nyilvánuljon meg (Virányi 2007: 25).

„A reklám híd a termék és a fogyasztó között” – írja Virányi (2007: 25), olyan eszköz, melynek három célja van: az informálás, a befolyásolás és a tudatformálás.⁴

Az *informálás* szempontjából a szöveges típusú kártyanaptárak kerülnek előtérbe. Rövid és tömör formában közlik a felkínált termékeket, szolgáltatásokat, közérdekű vagy általános jellegű információkat, valamint az elérhetőséget, amin keresztül érdeklődni lehet.

Termékre és szolgáltatásra vonatkozó információval látnak el bennünket az Agrokomplex 1978-ban és 1980-ban kiadott kártyanaptárjai (pt: 19, 20), melyek hátlapjai azt közlik, hogy mit vállal a vállalat, illetve azt, hogy ez ügyben hol lehet érdeklődni. Ebbe a kategóriába tartoznak még ama kisáruházak kártyanaptárjai, amelyek szintén hasonló módon mutatják be a kínálatukat, és közlik elérhetőségeiket, mint például a Mozaik Kisáruház Kft. 1994-es vagy a Forma Kisáruház 2001-es kártyanaptára (pt: 26, 29). Közérdekű információt közöl az OTP 1956-os kártyanaptára (pt: 2), amikor is az 1956. évi államkölcsön-sorsolások időpontjáról és helyszínéről nyújt tájékoztatást.

Az informálás végbemehet képek formájában is. Ebben az esetben az információ a kártyanaptáron termékmegjelenítésként, a kínálat tényleges bemutatásaként jelenik meg. A szöveges típussal szemben ezek a kártyanaptárak sokkal figyelemfelkeltőbbek, valamint szó szerint egy szempillantás alatt értelmezhetők. Az ide sorolható kártyanaptárak hátránya paradox módon éppen az előnyükből fakad, ugyanis a termékre fókuszálás következtében ezek gyakran nem közlik a termék forgalmazójára vonatkozó alapvető információkat sem. Az információhiányos ábrázolásmód abból fakadhat, hogy a szocialista éra ideje alatt nem beszélhetünk a nyugati értelemben vett piaci versenyről, vagy piaci gazdálkodásról. Ezért ezek a kártyanaptárak nem a reklámozás, a versenytársakkal való versengés következtében jöttek létre, hanem az önreprezentáció jegyében. Az önreprezentáció fontosságát mutatja az is, hogy „[a] szocialista iparban minden cég, még a legkisebbek is megrendelték ezt a fajta médiát maguknak” (Rindo és Hollódi 2004: 7).

Az AgroMark 1972-es kártyanaptára (pt: 9) a forgalmazott termékek köréről igyekszik informatív módon tájékoztatni a lakosságot, ugyanakkor más, a forgalmazóra vonatkozó információval nem szolgál az e helyütt megjelenített kártyanaptár.

4 „A reklámpar egy tudatalatti világmindenséget tár elénk, hogy elhitesse: a fiatalság, az egészség, a férfiaság, illetve a nőiesség mind attól függ, amit megvásárolunk” (Toscani 1999: 24).

Az előzőekben említett két típus kombinációjából származó kártyanaptárak egyszerre figyelemfelkeltők és informatívak. Azonban a szöveg a vizuális élmény kárára válhat, vagy fordítva: a kép is elnyomhatja a szöveget.

A Barkács Műszaki Kisáruház 2009-es, valamint az OTP Travel 2011-es kártyanaptárán (pt: 31, 32) is a szöveg kerül előtérbe. Ezeknél a kép csak háttérfelületként szolgál.

A befolyásolás és tudatformálás keretébe tartozó kártyanaptárak közös tulajdonsága, hogy az általuk ábrázolt problémára azonnali megoldási lehetőséget kínálnak bizonyos problémákra, valamint hogy mondanivalójuk célzott, irányított. Az is előfordul, hogy az üzenet kifejezetten csak egy társadalmi rétegnek szól.

A tudatformálást célozza az OTP 1953-as kártyanaptára (pt: 1), mely a paraszti réteget szólítja meg a takarékbetétkönyv megszemélyesített figurájával. Itt az volt az orvosolandó probléma, hogy a parasztok „ülnek a pénzükön”, és nem veszik igénybe a banki szolgáltatásokat. Ezen az általános paraszti hozzáálláson kívánt változtatni a kártyanaptár, amikor az „*Előnyös! Kényelmes! Biztonságos!*” takarékbetétkönyvet ajánlotta. Befolyásolni kívánt a Centrum Áruházak 1975-ös kártyanaptára (pt: 15) is: „*Divatcikkeket a Centrum Áruházakból*”, mert más-különbben úgy érezheti magát az ember, hogy ádámkosztümöt visel.

Funkcióit tekintve a reklám rendelkezik primer és szekunder funkcióval is. „A primer funkció azt hivatott szolgálni, hogy a konkrét megvalósítás függvényében felkínáljon egy árut, szolgáltatást, eszmét, ideológiát, nézetet. Vagyis vásárlásra, elfogadásra buzdít” (Virányi 2007: 25). A reklám szekunder funkciója ezzel szemben az, hogy „ízlést formál, értéket, divatot, eszmét, életmódot, életstílust közvetít. Referenciacsoportokat hoz létre”, amelyek alapján a kutatásunk során kategorizáltuk a kártyanaptárak előlapján található reklámokat (Virányi 2007: 25).

A vásárlásra buzdító kártyanaptárak közös jellemzője a felszólítás, a felkiáltás, a figyelmeztetés, a figyelem felhívása, ezek nem feltétlenül egy konkrét termékre irányulnak, hanem vonatkozhatnak önmagára a fogyasztási tevékenységre is. A figyelmet pedig humoros megfogalmazásokkal, karikatúrákba illő illusztrációkkal vagy egy kívánatos, elérendő cél ábrázolásával ragadják meg.

Vásárlásra buzdít például a Centrum Áruházak 1977-es kártyanaptára (pt: 17), melyen egy fiatalember a magasba emelve kedvesét, az ő iránymutatását követve lépdel előre, hiszen várják őket a jó árak: „*Irány a Centrum Áruházak*” (sic!). Az 1981-es kártyanaptáron (pt: 21) a Mikulás jobb kezének felemelt mutatóujjával figyelmeztet bennünket arra, hogy „*ajándékot a CENTRUMBÓL*” vegyünk.

Az *elfogadásra buzdító* kártyanaptárakon található szövegek a fogyasztó helyett nyilvánítanak véleményt, azt írják le, amit az eladó vagy a szolgáltató szívesen visszahallana a fogyasztótól. A képi ábrázolás a vásárlásra buzdító kártyanaptárakéhoz hasonlóan humoros és figyelemfelkeltő.

Elfogadásra buzdít például az Állami Könyvterjesztő Vállalat 1973-as kártyanaptára (pt: 11), mely a vibráló színek mélységének középpontjába állítja az üzenetének tárgyát, a könyvet, és kijelenti, hogy az „*új könyvek=új élmények*”. A *Népszava* 1981-es kártyanaptára (pt: 22) olyan üzenetet közvetít, amelyet a kibocsátó szívesen hallana a fogyasztótól. Az olvasót egy piros szív személyesíti meg. Eldönthetetlen, hogy a színhasználat rendelkezik-e ideológiai konnotációval.

Az ízlést, értéket és divatot formáló kártyanaptárak két altípusba sorolhatók. Közös elemük az ízlés formálása, ugyanakkor annak eltérő módját valósítják meg: az első altípus képi világa az aktuális divatot igyekszik bemutatni, vagy épp új stílusirányzatot kíván bevezetni a különböző ruhaneműk ábrázolásával, ezzel szemben a másik nem tartalmaz konkrét tárgyi megjelenítést. Ez utóbbi magát a divatot kívánja eladni, a divat fogyasztására hívja fel a figyelmet, humoros megjelenésű figurák szerepeltetésével.

A Centrum Áruházak 1972-es és 1973-as kártyanaptárait (pt: 10, 12) olyan stílusban rajzolták, amilyennel a divattervezők ábrázolják az új kreációjuk terveit. Az ábrázolásmóddhoz és -stílushoz úgy kapcsolódik a márkajel (jelen esetben az áruház elnevezése), hogy egyenlővé válik a divattal, vagyis mindaz, ami a Centrum Áruházakban kapható, divatos. A divat fogyasztására hív fel a Centrum Áruházak 1974-es kártyanaptára (pt: 14), amin a szürke, sivár egyének közül csak az az egy tűnik ki, aki a Centrum Áruházak termékeit öltötte magára.

Az életmódot és életstílust közvetítő kártyanaptárak közös tulajdonsága, hogy az általuk ábrázoltak alkalmazkodnak a kor ízléséhez, értékeihez, divatjához, gazdasági és technikai innovációihoz. Nem konkrét termékeket, tárgyakat jelenítenek meg, hanem életlehetőségeket.

A kívánatos életmódot és életstílust közvetíti az OTP két 1966-os kártyanaptára két különböző célcsoport számára (pt: 7, 8). Mindkettő hasonló formában készült. A pénzügyet kezdőbetűin láthatjuk a megcélzott társadalmi rétegeknek a kártyanaptár készítői által vélelmezett vágyálmait: városias környezetben a vitorlás, a lakás és az autó, vidéken az elektromos háztartási gép, a családi ház és a motorkerékpár jelenti az áhított javakat, elérendő célokat. Az üzenet hozzáadott szöveg nélkül is érthetővé válik: ezek olyan álmok, melyek valóra váltása mindenki számára könnyebb a pénzügyet közreműködésével.

A kártyanaptárakon megjelenített értékek

A reklámot olyan eszközként, technikaként határoztuk meg, amelyiknek az értékek közvetítése a fő funkciója. „A reklám bemutatja számunkra azt, amit mi értéknek könyvelünk el, felhasználja, és mondanivalóját ezekhez igazítja” (Virányi 2007: 27). Az értékek nem a reklámok mentén jönnek létre, hanem épp fordítva, a reklámok jönnek létre az értékek mentén (Virányi 2007: 28).

A kártyanaptárak, mint reklámhordozók, a fentebb leírtaknak megfelelően, szintén közvetítenek értékeket, amelyeket a naptári funkcióból adódóan könnyedén egy adott évhez, évtizedhez, korszakhoz tudunk rendelni.

Az értékeket a Hawkins, Best és Coney által létrehozott csoportosítás mentén vizsgáltuk (vö. Hofmeister 2006: 36-43). A szerzők a fogyasztói magatartásra ható értékeket három nagy csoportba sorolták:

- 1) *Másokra irányuló értékek.* Ez a csoport az emberek közti viszonyokra vonatkozó értékeket foglalja magába a következő értékpárok mentén: egyéni/kollektív, romantikus érdeklődés, felnőtt/gyerek viszony, férfiasság/nőiesség, verseny/együttműködés, fiatalság/öregség.
- 2) *Környezetre irányuló értékek.* Ezek a társadalom környezethez való viszonyát, a teljesítményt és a kockázatvállalási hajlandóságot jelenítik meg a következő értékek mentén: tisztaság, teljesítmény/státusz, tradíció/változás, kockázatvállalás/biztonság, problémamegoldás/fatalizmus, természet.
- 3) *Önmagunkra irányuló értékek.* Az ebbe a csoportba sorolható értékek arra adnak választ, hogy az egyének egy adott társadalmon belül milyen életformákat tartanak kívánatosnak: aktív/passzív, materializmus, kemény munka/pihenés, elhalasztott/azonnali jutalmazás, érzelmi megerősítés, humor/komolyság (Hofmeister 2006: 36-43).

Fontos leszögezni, hogy a feltüntetett értékpárok nem vagy-vagy jellegűek, hanem folytonosak (Hofmeister 2006: 37). A továbbiakban nem foglalkozunk az összes értékkel, hanem csak azokkal, amelyek valamilyen formában megjelennek a kártyanaptárakon.

A reklámok az értékek mentén jönnek létre, és mivel a kártyanaptár reklámhordozó, a rajta ábrázoltak mennyiségbeli megjelenéséből következtethetünk arra, hogy a kártyanaptárak kibocsátói milyen értékeket kívántak közvetíteni, valamint felerősíteni a magyar társadalomban.

Családi és nemi szerepek

A családi és nemi szerepek érték kategóriájába két értékviszony sorolható, a felnőtt-gyermek kapcsolat (ez azt jeleníti meg, hogy egy adott társadalom esetében a gyerekeknek mekkora beleszólása van az őket érintő kérdésekbe), valamint a férfiasság/nőiesség kérdése (ez az értékpár a társadalomban uralkodó nemi szerepeket foglalja magába⁵) (Hofmeister 2006: 38).

Mi a férfiasság/nőiesség kérdésével foglalkozunk, amivel kapcsolatban azt tudjuk vizsgálni, hogy milyen változásokon ment keresztül a nőkép az általunk vizsgált időszakban.

A nők különböző típusú reklámokban megjelenő reprezentációi kapcsán három jellemző képet kiemelni: a nő mint gyönyörű szerető, gondos anya vagy kitűnő háziasszony (Nyakas 2010: 249–256). Ezek a vizuális reklámokra jellemző hagyományos nőképek a kártyanaptárakon is megjelennek. Közvetlenül „nem minden nőképet közvetítő reklám jelenít meg női képmást, de mindegyik nőt ábrázoló kép hozzájárul a nőkép kialakításához, módosításához vagy fenntartásához” (Nyakas 2010: 249).

A gyönyörű szeretőt megjelenítő képeken erőteljesen megjelenik az erotika, a szexualitás. Ezek a képek között nem ritka az aktfotó. Az erotika – mint új elem – a 70-es évek végén jelent meg a naptárakon, főként a kártyanaptárakon. „Szinte mellékes volt, mit is reklámoz a fiatal, csinos, gyakran lenge ruhájú lány, konzervet vagy áruházat, sport klubot vagy szörpöt” (Fári 2012: 15). Ennek korai példája a Totó-Lottó 1977-es kártyanaptára (pt: 18), mely egy létrán álló számokat áthúzó hölgyet ábrázol. Az erotika, vagy jobban mondva az erotikus fantázia itt a kivillanó fehérneműben nyilvánul meg, mivel alsó állásból fényképezték a női alakot.

A gondos anyát ábrázoló képeket két típusra lehet osztani: az egyik keretében az anya a gyermekét szerető, nevelő és biztonságáról gondoskodó szülőként jelenik meg; a másik altípus azokra a képekre utal, amelyeken az anya családtagként szerepel, ebben az esetben azonban a férfi kerül előtérbe, s a nő – mint a gyermekéről gondoskodó anya – csupán mellékszereplőként jelenik meg.

Anyát és gyermekét ábrázolja az OTP 1958-as és 1962-es, valamint a Centrum Áruházak 1990-es kártyanaptára (pt: 3, 6, 25). A 3. képen az anya gyer-

5 A nemek közti viselkedési és kulturális különbségek, melyek a kártyanaptárakon is megjelennek, „azoknak a tipikus mintázatoknak a különbségeiből fakadnak, amelyek alapján a nők és a férfiak részt vesznek az osztályok vertikális rendszerében és a státuszszimbólumok természetének és körforgásának a struktúráiban” (Collins 2003: 160).

mekét átölelve támaszkodik a biztos támaszt nyújtó takarékbetétkönyvre. Ezzel szemben a 6. képen a takarékos, ezért gondtalan életet élő anya vigyáz az OTP-s építőkockákkal játszó gyermeke biztonságára. A 25. képen a magyarázó, gyermekét nevelő anya jelenik meg.

Sokkal ritkább a nő mint *kitűnő háziasszony* előfordulása. Ezeknek a képeknek a közös eleme a fakanál, valamint egyfajta „retró” hangulat. Ide sorolható a Szerencsejáték Rt. két 2000-es kártyanaptára is (pt: 27, 28). Ezt szemlélteti a 27. kép, melyen a háziasszony arcon csókolja a férjét, akit egyik karjával átölel, míg a másikkal fakanalat tart. A 28. képen a falusi háziasszony a kerítés mögül, jobbát a magasba emelve, baljában a fakanállal kiabál a férje után: „Pista! A LOTTÓT ne feledd!”

A gyönyörű szerető, a gondos anya és a kitűnő háziasszony nőképét ki lehet egészíteni a párkapcsolati társ és a dolgozó nő képével, melyek fontosságát az európai trendek mellett a kor sajátos szocialista viszonyai is növelték.⁶

A *párkapcsolati társat* ábrázoló képek közös jellemzője a férfi és a nő együttes szerepeltetése mellett a fiatalságnak, a jövő építésének, a boldogságnak és a férfi ölelő karja által nyújtott biztonságérzetnek a megjelenítése.

Ez utóbbi (mely egyben egy férfiközpontú szemléletmódra is utal) fedezhető fel az OTP 1974-es és 1976-os, valamint a Szerencsejáték Rt. 2003-as kártyanaptárán (pt: 13, 16, 30). A 13. képen a nő kezében tartott esernyő védelme mellé társul az ölelő kar biztonságérzete. A 16. kép esetében ez a kar a váglyalmok támasza, a 30. képen pedig a közös élet, a jövő építésének a kezdetét jelzi.

A *dolgozó nőt* ábrázoló kártyanaptárak közös tulajdonsága, hogy a nőt nem munkavégzés közben, hanem annak eredményével, a megkeresett pénzükkel mutatják be. Az OTP két 1959-es kártyanaptárán (pt: 4, 5), különböző társadalmi rétegekhez tartozó nők a rájuk jellemzőnek tartott nagyságú keresetet viszik a takarékbába.

A nők a nyomtatott reklámokban tárgyiasult formában is megjelennek, mint „a termék mellé társított, nézni való tárgyak (még akkor is, amikor nők alkotják a célcsoportot)” (Nyakas 2010: 249). Ezekben a reklámképeken a nő olyan, mint egy a termék mellé állított szép tárgy, valamint bizonyos esetekben szexuális objektum (lásd: 1. táblázat, Szépség kategóriája).

6 A nők munkaerőpiaci aránya (második keresőként) már az 1930-as évektől folyamatosan emelkedett, majd a 80-as évektől ennek üteme is felgyorsult. A változások mögött az európai trendek mellett, a kor szocialista viszonyai álltak, amelyek mintegy bekényszerítették a nőket a munkaerőpiacra, mivel az egykeresős családmodell életképtelenné vált, ami bizonyos mérvű változásokat eredményezett a nők szerepfelfogásában és a családon belüli munkamegosztásban (Valuch 2009). Mivel a nők tradicionális szerepei továbbra is megmaradtak, a rendszer a munkavállalás kényszerével a kettős elnyomást kettős teherviseléssé alakította át (Schadt 2003: 129).

A női szépséget felhasználva próbálja meg eladni a termékeit az Agroker 1982-es, valamint az OTP 1987-es kártyanaptára (pt: 23, 24). A Centrum Áruházak 1972-es és 1973-as kártyanaptára (pt: 10, 12), ha rajzolt formában is, de magát a szépséget, a divatot kívánja értékesíteni.

1. táblázat. A női nem ábrázolása évtizedenkénti bontásban

	50-es évek (n=18)	60-es évek (n=69)	70-es évek (n=222)	80-as évek (n=228)	90-es évek (n=62)	2000-es évek (n=99)	2010-es évektől (n=58)	Összesen (n=756)
Nem ábrázol nőt	72%	80%	67%	72%	85%	85%	66%	73%
Gyönyörű szerető	0%	4%	8%	12%	5%	1%	29%	9%
Gondos anya	6%	4%	1%	1%	2%	0%	0%	1%
Kitűnő házi- asszony	0%	0%	0%	1%	0%	2%	0%	1%
Párkapcsolati társ	0%	0%	5%	1%	2%	5%	0%	3%
Szépség	5%	6%	16%	12%	6%	6%	5%	11%
Dolgozó nő	17%	6%	3%	1%	0%	1%	0%	2%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Saját szerkesztés

A legnagyobb arányban a szépség, a női szépséget felhasználó és a gyönyörű szeretőt megjelenítő képek fordulnak elő. A nők legritkábban gondos anyaként és kitűnő háziasszonyként kerülnek a kártyanaptárakra. A gondos anya a 90-es évek után egyáltalán nem jelenik meg a mintába került kártyanaptárak között, ezt a szerepet a legerőteljesebben az 50-es években hangsúlyozták – csakúgy, mint a dolgozó nők kártyanaptárakon való megjelenítését. A későbbiekben ez a típus egyre kevesebbet fordul elő. Kitűnő háziasszonyt ábrázoló képek csak a 80-as és a 2000-es években jelennek meg. A nő az 1970-es évektől jelenik meg párkapcsolati társként a mintában, illetve a 2000-es években fordul elő utoljára. A gyönyörű szerető a 60-as években jelenik meg, azonban a legnagyobb arányban a 80-as és a 2010-es években fordul elő. A női szépség önmagában az összes vizsgált évtizedben megjelenik. A legnagyobb arányban a 70-es és a 80-as években fordul elő, összefüggésben az erotikus tartalmú kártyanaptárak elterjedésével. Érdekeség, hogy a 2010-es évekből csak a gyönyörű szeretőt és az önmagában vett női szépséget ábrázoló kártyanaptárak kerültek a mintába.

Erotikus tartalmú képek

A szocialista éra idején az országban uralkodó hivatalos erkölcs és „prüderia miatt nem alakult, és nem is alakulhatott ki az erotika ábrázolásának semmilyen formája. Nem jelenhettek meg ilyen jellegű újságok, sem pedig egyéb, az erotikát megjelenítő kiadványok” (Rindo és Hollódi 2004: 7). Ebben a környezetben a kártyanaptár „lett a gáttörés élharcosa” (Rindo és Hollódi 2004: 7).

2. táblázat. Az erotikus és aktképek előfordulása évtizedenként

	50-es évek (n=18)	60-es évek (n=69)	70-es évek (n=222)	80-as évek (n=228)	90-es évek (n=62)	2000-es évek (n=99)	2010-es évektől (n=58)
Nem erotikus	100%	96%	88%	84%	90%	98%	70%
Erotikus	0%	4%	10%	12%	10%	2%	2%
Akt	0%	0%	2%	4%	0%	0%	28%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Saját szerkesztés

Az erotikus és aktképek előfordulási aránya a mintában mindösszesen 12%. Az erotikus képek már a 60-as években megjelentek, azonban a legnagyobb arányban a 70-es évektől a 90-es évekkel bezárólag fordulnak elő. Ezen a téren a 80-as évek jelentik a csúcspontot. „Kezdetben fürdőruhás és rövidszoknyás női modellek mosolyogtak vissza a kártyanaptárakról, majd a 80-as évek elején már megjelentek a teljes meztelenséget favorizáló kiadványok, a »meztelencsajos« sorozatok. Mai szemmel teljesen erotikamentesen, silány művészi igénnyel készültek – de az akkori prüdériának néha még így is felháborítóan” (Rindo és Hollódi 2004: 7). Aktképek a mintában már a 70-es években is előfordulnak, azonban a rendszerváltás előtt legnagyobb arányban a 80-as években jelennek meg, a rendszerváltás utáni időszakban pedig csak a 2010-es években, de az addigi előfordulási arányukhoz képest jóval magasabban, ami az erkölcsi értékszemléletben bekövetkezett változást jelzi. Ágazati bontásban is jellegzetes különbségeket találunk, ha összehasonlítjuk a rendszerváltás előtti és utáni időszakot.

A legjelentősebb változást a pénzintézet kategóriájában figyelhetjük meg. A rendszerváltás előtt elenyésző mértékben, de ebben a kategóriában is előfordultak erotikus képek, ellenben akt egyáltalán nem. Ennek az ellentettjét vehetjük észre a rendszerváltás után, amikor is aktképek csak a pénzintézet kategóriájában fedezhetők fel. A szerencsejáték kategóriájában a legnagyobb arányban

az erotikus képek fordulnak elő és csak a rendszerváltás előtt jelennek meg aktképek. A gazdaság kategóriájában sem erotikus, sem aktképek nem fordulnak elő. A kereskedelem kategóriájában a szórakozáshoz hasonló állapotokat figyelhetünk meg. A kultúra kategóriájában a rendszerváltás előtt előfordult egy-egy erotikus és aktkép is.

3. táblázat. Az erotikus és aktképek előfordulása ágazatonként a rendszerváltás előtt és után

	Nem erotikus	Erotikus	Akt	Összesen
Pénzintézet				
Rendszerváltás előtt (n=85)	96%	4%	0%	100%
Rendszerváltás után (n=61)	74%	0%	26%	100%
Összesen (n=146)	87%	2%	11%	100%
Szerencsejáték				
Rendszerváltás előtt (n=57)	61%	32%	7%	100%
Rendszerváltás után (n=68)	90%	10%	0%	100%
Összesen (n=125)	77%	20%	3%	100%
Gazdaság				
Rendszerváltás előtt (n=107)	100%	–	–	100%
Rendszerváltás után (n=14)	100%	–	–	100%
Összesen (n=121)	100%	–	–	100%
Kereskedelem				
Rendszerváltás előtt (n=157)	75%	20%	5%	100%
Rendszerváltás után (n=61)	97%	3%	0%	100%
Összesen (n=218)	81%	16%	3%	100%
Kultúra				
Rendszerváltás előtt (n=131)	98%	1%	1%	100%
Rendszerváltás után (n=15)	100%	0%	0%	100%
Összesen (n=146)	98%	1%	1%	100%

Saját szerkesztés

A kártyanaptáron fellelhető további értékek

A kártyanaptárak közvetítette értékek terén jellegzetes változásokat figyelhetünk meg a vizsgált évtizedek között.

Tradíció/változás. Ez az értékviszony azt hivatott megmutatni, hogy mennyire elfogadott az adott társadalmon belül a változás, mivel azok a társadal-

mak, amelyek „nagy súlyt helyeznek a tradícióra, ellenállnak a változásnak” (Hofmeister 2006: 40). A tradíció a 70-es években jelenik meg először, elenyésző mértékben, s legjelentősebb arányban a 90-es években kerül ábrázolásra. Jelentősebb arányban fordul elő még a 80-as és a 90-es években, a 2010-es években azonban csökken ez az arány. A tradíció nyújtotta ábrázolási lehetőségeket használják fel a rendszerváltás után azok a vállalatok, amelyek már a rendszerváltás előtt is léteztek, marandóságuk és időtállóságuk bemutatására a rendszerváltozás okozta gazdasági bizonytalanságban.

4. táblázat. A közvetített (domináns) értékek megoszlása évtizedenként

	50-es évek (n=18)	60-es évek (n=69)	70-es évek (n=222)	80-as évek (n=228)	90-es évek (n=62)	2000- es évek (n=99)	2010- (n=58)	Ösz- szesen (n=756)
Nem közvetít értéket	0%	1%	3%	3%	6%	11%	0%	4%
Takarékosság	50%	20%	3%	4%	3%	1%	2%	6%
Boldogság	33%	26%	21%	14%	8%	13%	5%	16%
Kényelmes élet	0%	6%	0%	4%	0%	4%	7%	3%
Tudomány, empíria	0%	6%	1%	0%	0%	0%	0%	1%
Biztonság	0%	2%	4%	3%	0%	11%	7%	4%
Haladás	0%	3%	15%	14%	8%	0%	9%	10%
Tradíció	0%	0%	1%	10%	13%	11%	7%	7%
Fogyasztás	0%	13%	8%	9%	27%	17%	10%	11%
Szabadság	0%	0%	0%	1%	13%	3%	29%	4%
Izgalmas, aktív, élvezetes élet	0%	0%	0%	3%	2%	13%	7%	3%
Munka	6%	16%	12%	10%	2%	1%	0%	8%
Bőség	0%	1%	8%	7%	10%	10%	17%	8%
Divat	0%	0%	13%	7%	5%	4%	0%	7%
Politika	11%	6%	3%	3%	0%	1%	0%	3%
Műveltség	0%	0%	8%	8%	3%	0%	0%	5%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Saját szerkesztés

Kockázatvállalás/biztonság. Ez az értékdimenzió „a társadalom kockázatvállalással kapcsolatos értékítéletét mutatja” (Hofmeister 2006: 40). Azt jeleníti meg, hogy a társadalom tagjai kockáztatnak-e a meggazdagodás reményében, vagy

meggondolatlanságnak tekintik azt. „Ez az érték nagy befolyással van a vállalkozásra és a gazdasági fejlődésre” (Hofmeister 2006: 40). Az 50-es évek uralkodó értéke a takarékoság. A 60-as években ez a második helyre szorul a boldogsággal szemben, ugyanakkor ebben az évtizedben megjelennek a kifejezetten a biztonság értékét népszerűsítő kártyanaptárak. A biztonság a 60-as években a hetedik helyen szerepel. A 70-es években a biztonság a hatodik, a takarékoság a hetedik helyre kerül. A 80-as években a takarékoság a hatodik, a biztonság a nyolcadik, az adott évtizedben az utolsó helyen álló érték. A biztonság a 90-es években nem jelenik meg, a takarékoság pedig továbbra is a hatodik helyen marad. A 2000-es években a takarékoság az utolsó, ám a biztonság a harmadik helyre kerül. A 2010-es években a takarékoság továbbra is az utolsó helyen marad, a biztonság az ötödikre kerül. A takarékoság és a biztonság állandó elemként szerepelnek majdnem minden évtizedben. Helyük, előfordulási arányuk változó, de jelen vannak, főként a pénzügyi biztonságra való igény miatt. A biztonsággal szembeni érték, a kockáztatás nem érhető tetten a mintában.

Kemény munka/pihenés. Ezek az értékek arra utalnak, „hogyan az adott társadalomban a munkát önmagáért értékelik vagy csak eszköznek tekintik” (Hofmeister 2006: 42). A munka az 1950-es években a negyedik, az 1960-as években a harmadik helyen álló érték. Ez utóbbi évtizedben azonban megjelenik a kényelmes élet értéke az ötödik helyen. A 70-es években a munka a negyedik helyre kerül, a kényelmes élet pedig egyáltalán nincs jelen. A 80-as években a munka a második helyen szereplő érték, a kényelmes élet a hetedik helyre kerül, emellett az utolsó helyen megjelenik az izgalmas, aktív, élvezetes élet. A 90-es években a munka és az izgalmas, aktív élvezetes élet az utolsó helyen szerepelnek, a kényelmes élet újfent nem jelenik meg. A 2000-es években az izgalmas, aktív, élvezetes élet a második, a kényelmes élet az ötödik, a munka pedig az utolsó helyre kerül. A 2010-es években a kényelmes élet és az izgalmas, aktív, élvezetes élet az ötödik helyen szerepelnek, a munka pedig egyáltalán nem jelenik meg. A mintába került kártyanaptárak hátlapjain a 80-as éveket követően, a fogyasztás társadalmában a munka eszközként, s nem értéként jelenik meg – szemben a pihenéssel, az élvezetes élettel.

Összefoglalás

Dolgozatunk azt kívánta bemutatni, hogy a kártyanaptár is olyan, a történelmet a hátán hordozó dokumentum, amelyen keresztül vizsgálható az adott kor társadalmának szemlélete és annak változásai.

Vizsgálatunban három nagyobb korszakot különböztethetünk meg: az 50-es, 60-as évek korszakát, melyet a „népnevelés” címkéjével láthatunk el; a 70-es, 80-as éveket, mely a verseny nélküli szocialista gazdaság korszakát jelentette, amelyben a 80-as években már tetten érhető a piaci elemek előfordulása is; valamint a 90-es évektől a napjainkig terjedő korszakot, amelyben már a valódi piacgazdaságra való áttérés figyelhető meg a mintába került kártyanaptárakon.

Az értékekkel kapcsolatosan a következő összefoglaló megállapításokat tehetjük: az 50-es, 60-as évek domináns értéke a takarékoság; a 70-es, 80-as években a boldogság, valamint a haladás jelenik meg a legerőteljesebben. Ugyanakkor kikerül a domináns értékek közül a munka és a takarékoság. A 80-as években már megjelenik a fogyasztás, ami a rendszerváltás utáni első két évtizedben lesz vezető érték. Majd egyre inkább az izgalmas, aktív, élvezetes élet, vagyis a szórakozáshoz kapcsolódó értékek és a szabadság kerülnek előtérbe, jelezve az élménytársadalom (vö. Schulze 1992; Éber 2008) irányába történő elmozdulást.

Hivatkozott irodalom

- Collins, Randall (2003): *A státuszkultúrák termelése és a nők*. In *A kultúra szociológiája*. Wessely Anna (szerk.). Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 160–173.
- Éber Márk Áron (2008): Túl az élménytársadalmon? Avagy az élménytársadalom másfél évtizede. *Szociológiai Szemle* 18(1): 41–68.
- Fári Irén (2012): „Most múlik pontosan.” A kalendáriumtól a kártyanaptárig. *Szeged* 24(2): 14–15. Hofmeister-Tóth Ágnes (2006): *Fogyasztói magatartás*. Budapest: Aula, 36–43.
- Nyakas Levente (2010): Nőkép a reklámban – Gyönyörű szerető, gondos anya, kitűnő háziasszony. In *Reklámszociológia*. Virányi Péter (szerk.). Budapest: Gondolat, 249–256.
- Rindo, Gabo és Hollódi Gergely (2004): *Retró-repró a magyar kártyanaptár*. Budaörs: Chelsea Bt.
- Schadt Mária (2003): „Feltörekvő dolgozó nő”. Nők az ötvenes években. Pécs: Pannónia Könyvek
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main – New York: Campus Verlag.
- Szakadát István (syi) (2007): Shannon-modell. In uő *Egyben az egész egytől egyig*. Budapest: Typotex, 17–21. Interneten: http://syi.hu/pdf/121_main.pdf (utolsó letöltés: 2014. 11. 26.).
- Szekfű András (2010): Szervezetek kommunikációja. In *Reklámszociológia*. Virányi Péter (szerk.). Budapest: Gondolat, 73–84.
- Toscani, Oliviero (1999): *Reklám, te mosolygó hulla*. Budapest: Park.
- Valuch Tibor (2009): Család, háztartás, a női tevékenységszerkezet és a szerepfelfogás változásai 1945 után. *Rubicon* (4). Interneten: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/csalad_haztartas_a_noi_tevékenységszerkezet_es_a_szerepfelfogás_valtozasai_1945_utan/ (utolsó letöltés: 2016. 10. 11.).
- Virányi Péter (2007): *Nem igaz, hogy a reklámtól lettem ilyen!* Budapest: Gondolat.
- Virányi Péter (2010): Utak, tévutak, hitek, tévhitek. A reklámok hatásáról és ellenhatásáról. In *Reklámszociológia*. uő (szerk.). Budapest: Gondolat, 9–58.

Melléklet: példatár

1. kép. OTP, 1953

2. kép. OTP, 1956

3. kép. OTP, 1958

4. kép. OTP, 1959

5. kép. OTP, 1959

6. kép. OTP, 1962

7. kép. OTP, 1966

8. kép. OTP, 1966

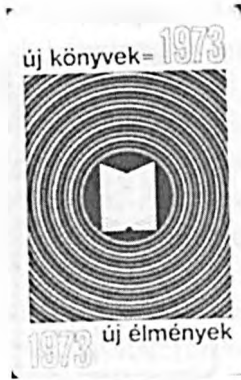
9. kép. AgroMark, 1972

10. kép. Centrum Áruházak, 1972

11. kép. Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1973

12. kép. Centrum Áruházak, 1973

13. kép. OTP, 1974

14. kép. Centrum Áruházak, 1974

15. kép. Centrum Áruházak, 1975

16. kép. OTP, 1976

17. kép. Centrum Áruházak, 1977

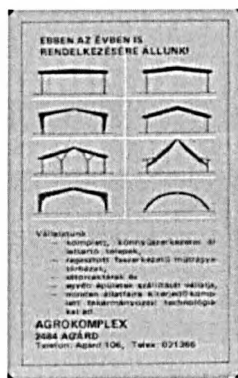
18. kép. Toto-Lottó, 1977

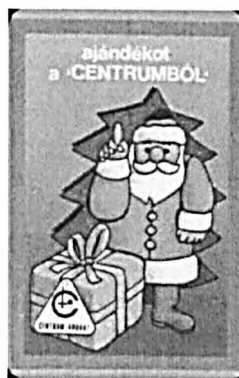
19. kép. Agrokomplex, 1978

20. kép. Agrokomplex, 1980

21. kép. Centrum Áruházak, 1981

22. kép. Népszava, 1981

23. kép. Agroker, 1982

24. kép. OTP, 1987

25. kép. Centrum Áruházak, 1990

26. kép. Mozaik Kisáruház, 1994

27. kép. Szerencsejáték Rt., 2000

28. kép. Szerencsejáték Rt., 2000

29. kép. Forma Kisáruház, 2001

30. kép. Szerencsejáték Rt., 2003

31. kép. Barkács Műszaki Kisáruház, 2009

32. kép. OTP Travel, 2011

Az önkéntesség modern formái

Az Önkéntesség napjainkban komplex társadalmi jelenséggé vált. Önkénteskedni már nem csak azt jelenti, hogy a hátrányos helyzetűeken segítenek a magasabb társadalmi státuszúak, hanem bárkiből lehet önkéntes, és önkénteskedni azt is jelenti, hogy az önkéntes magának is örömet okoz.

Írásom első felében arra reflektálok, hogy milyen hatások érték az önkéntesség jelenségét a 20–21. században, illetve hogy ezek a hatások az önkéntesség milyen új formáit alakították ki. A második részben pedig empirikus példákat mutatok be saját kutatásom alapján az önkéntesség modern formáira, részletesen ismertetve az önkéntesség motivációit, valamint összehasonlítom a helyi és külföldi önkénteseket.

Az önkéntesség meghatározása

Társadalmi és kulturális tényezők befolyásolják azt, hogy egy-egy társadalom miként értelmezi az önkéntességet. Az önkéntesség kutatói is más-más definíciókat használnak annak függvényében, hogy az önkéntesség mely jellemzőjére fektetik a hangsúlyt (Voicu és Voicu 2009). Juknevičius (2003) értelmezésében az önkéntesség anyagi juttatás nélküli tevékenység, amelyet az egyén mások számára vagy a környezet számára végez. Az önkéntes idejét, fizikai vagy intellektuális energiáját vagy pénzét adja mások számára, cserébe erkölcsi elégtételt és mások elismerését kapja (Juknevičius 2003: 127). A Voicu-szerzőpáros meghatározásában az önkéntesség olyan tevékenység, amely által az egyének eltöltik idejük egy részét formális keretek között valamely civil szervezetnél szabad akaratból és anyagi juttatás nélkül annak érdekében, hogy a közösség számára dolgozzanak (Voicu és Voicu 2009: 541). Egy további értelmezésben az önkéntesség nemcsak azt jelenti, hogy az egyén az idejét-energiáját adja mások számára vagy valamely ügy érdekében, hanem kulturális és gazdasági jelenség is egyúttal, amely a társadalom szervező mechanizmusainak egyike, s amelynek hatása van a társadalmi felelősségvállalásra, illetve megmutatja az állampolgároktól elvárt társadalmi elköteleződés és részvétel szintjét (Anheier és Salamon 2001: 43).

Annak ellenére, hogy az önkéntességnek több meghatározása is él a szakirodalomban, több kutató egyetért abban, hogy az önkéntességet a következők jellemzik:

- 1) Nincs anyagi ellenszolgáltatás.
- 2) Mások számára végzett munka, általában segítő céllal vagy egy ügy érdekében.
- 3) Az egyén önként, szabad elhatározásból és akaratból végzi, nem kötelező jelleggel.
- 4) A motiváció lehet belső (szubjektív, értékorientált) és külső (instrumentális) indíttatású. Napjainkban az önkéntes munka nemcsak egyirányú, hanem a kölcsönös (nem feltétlenül anyagi) előnyökön és hasznokon alapszik (Fényes és Kiss 2011: 36–37).

Önkéntesség és modernizáció

Régebben önkénteskedni azt jelentette, hogy a magasabb társadalmi státusszal rendelkezők csoportja segítette a hátrányos helyzetűeket (pl. ruhaosztás, ételosztás, pénzadomány által). Manapság az önkéntes munka azt jelenti, hogy az egyén civil szervezetekkel működik együtt, ami a civil szervezetek új típusát hozta létre: az önkéntes szervezeteket (Inglehart 2003: 55). Ezekre az önkéntes civil szervezetekre a modern társadalom olyan hídként tekint, amely összeköti az állampolgárokat az állammal. Az egyén pedig a civil együttműködés során elsajátít olyan társadalmi és állampolgári ismereteket és szokásokat, mint az együttműködés, a felelősségérzet, a szolidaritás, a mérsékletesség, a kompromisszum vagy a reciprocitás stb. (Halman 2003: 180).

Több modernizációs folyamat is befolyásolta az önkéntesség átalakulását. A demokrácia kialakulásával párhuzamosan megnőtt a civil társadalom és civil mozgalmak száma is. A demokrácia lehetővé tette az állampolgárok számára, hogy ne csak a szavazáson vegyenek részt, amikor az állam ügyeiről van szó, hanem azon kívül vállaljanak állampolgári, politikai és szervezeti feladatokat is (Halman 2003: 181). Ennek következtében az önkéntességnek három formája alakult ki: a zöld szervezetekben, az egészségügyben és a vallási szervezetekben való önkénteskedés (Inglehart 2003: 63). Az individualizmus és a szekularizáció is befolyásolta az önkéntességet. Azáltal, hogy az önkéntesi motivációk között megjelentek individualista és világi motívumok is, a hagyományos önkéntesség átalakult modernné, a közösségorientált önkéntesség pedig egyénorientálttá. Így az önkéntességet többnyire a saját érdekek és szükségletek

vezérlik, semmint a közösségért való tenni akarás. Magukat az önkénteseket pedig a hátrányos helyzetű embereken túl a „trendibb” problémák foglalkoztatják, mint pl. a menekültek helyzete, az emberi jogok védelme, az állatvédelem stb. (Hustinx és Lammertyn 2003: 168). A nemzetközi migráció – mint modernizációs folyamat – szintén hozzájárul az önkéntesség átalakulásához. Az önkénteseket már nemcsak az motiválja, hogy a saját közösségükön belül végezzenek önkéntes munkát, hanem más idegen közösségeket kívánnak megismerni. A külföldön munkát vállalók is bekapcsolódnak a fogadó társadalom civil életébe, és önkéntes munkát vállalnak. Fontos megemlíteni, hogy lényegében csak azok a külföldi migránsok vállalnak önkéntes munkát, akik előtte otthon is gyakorolták az önkéntességet, tehát lényegében az egyén kulturális háttere befolyásolja azt, hogy az új társadalomban hogyan dönt (Aleksynska 2011). Ugyanakkor egy másik álláspont szerint az önkéntességet tanulni is lehet. Voicu (2014) azt állítja, hogy ha az egyén olyan társadalmi közegben tartózkodott külföldi munkája során, amelyben fontos társadalmi norma volt a civil részvétel, akkor azt internalizálhatja, és külföldi munkája végeztével, hazatérése után otthon is alkalmazhatja. Vagyis az otthoni közegben is elkezdhet önkénteskedni, továbbadva az újonnan szerzett kulturális mintát (Voicu 2014). Ilyen értelemben a nemzetközi migráció hozzájárul az önkéntesség népszerűsítéséhez.

Önkéntesség és motivációk

A modernizáció hatására – mint ahogy azt fennebb is említettem – megváltoztak az önkéntesség motivációi. Az önkéntest már nemcsak az motiválja, hogy másokon segítsen, hanem az is, hogy saját magát is fejlessze, kapcsolati hálóját bővítse. Ezzel összefüggésben a szakirodalom szerint a motivációk alapján az önkéntességnek három típusa alakult ki: a hagyományos (rég típusú), a modern (új típusú) és a kettő jegyeit elegyítő vegyes típusú önkéntesség (Fényes és Kiss 2011: 44).

A hagyományos önkéntességet gyakorló egyént a másokon segítség motiválja, fontos számára a vallás és a hit, az erkölcsi elköteleződés, a közösséghez tartozás. A hagyományos önkéntest altruista attitűd jellemez, szolidaritást gyakorol, életét meghatározzák az általa fontosnak tartott értékek. Ezzel szemben a modern önkéntest a tapasztalatszerzés, a szakmai fejlődés, a személyiségfejlődés, a szabadidő hasznos eltöltése, az új barátok/ismerősök szerzése motiválja. A modern önkéntes kevésbé altruista, tudatosan választja önkéntes munkáját, és leginkább fiatal, aki innovatív, kreatív, s akit az érdekei és az élményszerzési vágya vezérelnek. A vegyes típusú önkéntes esetében mindkét motiváció jel-

lemző: az önkéntes szeretne segíteni másokon, ugyanakkor fejlődni, tapasztalatot szerezni, új embereket megismerni is (Fényes és Kiss 2011: 44).

Szabadidős önkéntesség

A szabadidő-lehetőségeket szolgáltató egységek három típusát állapíthatjuk meg: önkéntes szervezeteket, kereskedelmi egységeket és magántagságú klubokat (Kraus 1997 [1971]: 280).

Az önkéntes szervezetek számára a szabadidő-szolgáltatás nem tartozik a fő profilhoz, hanem az egész tevékenységük kisebb részeként kezelik. E szervezetek felismerik a kreatív és konstruktív szabadidő jelentőségét. Fontosságuk abban is rejlik, hogy másként tekintenek a szabadidőre: olyanként, ami lehetőséget kínál bizonyos társadalmi célok megvalósítására, mint pl. a személyiségfejlesztés a fiatalok körében, a társadalmi patológiák csökkentése, az oktatási tapasztalatok szerzése, a közösségépítés (Kraus 1997 [1971]: 280–281).

Az önkéntesség tehát szabadidős tevékenység: mindkettőt (önkéntesség és szabadidő-eltöltés) ugyanazok a motivációk irányítják, és mindkettőnek ugyanazok az előnyei. Az önkéntességet és a szabadidőt belső motivációk irányítják, illetve olyan közös előnyeik vannak, mint pl. pozitív hatással lenni az emberek fizikai és mentális életére, a céltudatos magatartás elsajátítása, a kontrollgyakorlás vagy a társadalmi részvétel (Bendle 2008: 2). Stebbins (2007) értelmezésében a szabadidő alapján az önkéntes tevékenységek a következő három kategóriába sorolhatók:

- Komoly szabadidős (*serious leisure*) tevékenység: olyan lényeges, érdekes önkéntes tevékenység, amelyet az egyén rendszeresen végez azért, hogy a későbbiekben olyan állást találjon, mely számára követelmény a szakmai (*special*) képességek, tudás és tapasztalat.
- Alkalmi szabadidős (*casual leisure*) tevékenység: rövidtávú, azonnal teljesíthető, belső elégedettséget generáló ténykedés, amely kevésbé vagy egyáltalán nem követel specifikus készségeket ahhoz, hogy az egyén élvezze azt, amit csinál
- Projektalapú szabadidős (*project-based leisure*) tevékenység: rövidtávú, ésszerűen bonyolult, alkalmi, kreatív szabadidős tevékenység, vállalás vagy egyszeri kellemetlen kötelezettség (Stebbins 2007: 10).

Önkéntes turizmus

Az önkéntes turizmus az önkéntes szektor és a turizmus kereszteződéséből jött létre. Ez a jelenség az egyén számára lehetővé teszi, hogy egy idegen közösség munkájában vegyen részt, miközben megismerkedik annak kultúrájával. Az önkéntes turizmust legfőképpen a fiatalokkal társítják (Verardi 2013: 41).

Az önkéntes turizmus viszonylag új jelenség: az 1980-as évektől beszélhetünk róla, habár már az 1950-es években is voltak előzményei (az önkéntesek számára is fontossá vált a személyiség kiteljesedése, a szélesebb körű szemléletmódok megismerése, aminek megvalósulására megfelelő eszköznek tartották az utazást). Az önkéntes turizmus az 1990-es és 2000-es években terjedt rohamosan a turizmus megváltozásával egy időben (Nagyová 2012: 18). A legtöbben, akik az önkéntességnek ezt az útját választják, fejlett országokból (Európa, Kanada, Ausztrália, Egyesült Államok) származnak, míg önkéntességük helyszíne Ázsia, Afrika és Latin-Amerika (Mass 2013: 23).

A kutatásról: terep és alanyok

Kutatásom helyszíne a Székelyföldön található Csíkszereda és környező települései, a kutatás alanyai pedig olyan helyi (csíki) és külföldi 18–30 év közötti fiatalok, akik önkéntes munkát folytatnak vagy folytattak az elmúlt időszakban Csíkszeredában, illetve valamelyik közeli településen. Terepmunkám során 20 félig strukturált mélyinterjút készítettem hólabdamódszerrel: kilenc helyi önkéntest kerestem fel, továbbá tizenegy külföldi fiatal. A kutatással célom volt feltárni és összehasonlítani a helyi és a külföldi önkéntesek szokásait és motívációit.

A helyi fiatalok több különböző helyi civil (ifjúsági, kulturális, sport-) szervezetnél tevékenykedtek, míg a külföldi fiatalok egy helyi civil szervezet önkéntesei voltak, akik több önkéntesponton (gyermekotthonok, iskolák, farm) tevékenykedtek. A külföldi fiatalok több országból érkeztek a csíkszeredai szervezethez (Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Anglia, Mauritius, Pakisztán, Szingapúr, Svédország). Az interjúzás angol nyelven zajlott. Életkorukat tekintve a helyi önkéntesek 21–26 év közötti fiatalok, míg a külföldiek 24–31 évesek. Családi háttérüket tekintve a helyi fiatalok szülei fele-fele arányban egyetemi, illetve érettségi diplomával rendelkeznek, míg a külföldi fiatalok szüleinek többsége mesterdiplomát szerzett, s kevés azok aránya, akiknek csupán alapfokú egyetemi diplomájuk van. Foglalkozásukat tekintve a helyi fiatalok szülei között van autószerelő, recepció, „maszek”, panziótulajdonos, valamint

könyvelő. A külföldi fiatalok szülei között találhatunk nagykövetet, cégtulajdonost, orvost, ügyvédet, igazgatót, de autószerelőt is. A helyi és külföldi önkéntes fiatalok családi hátterét összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a helyi fiatalok inkább a középrétegből származnak, míg a külföldi fiatalok többnyire magas társadalmi státusszal bírnak, még akkor is, ha közöttük is találunk példát, a középosztálybeli származásra.

A fiatalok középiskolai tevékenységét tekintve az állapítható meg, hogy a helyi fiatalok egy része középiskolás korában részt vett olyan oktatáson kívüli iskolai tevékenységekben, mint pl. a diáktanács, még ha nem is önkénteskedett akkoriban. Ezzel szemben a külföldi fiatalok mindegyike önkénteskedett középiskolás évei alatt, ugyanis külföldön iskolai követelmény a közösségi munkákban való részvétel. Mivel a középiskolai önkéntesség kötelező volt a külföldi fiatalok számára, azt nem is igazán tekintik önkéntes tevékenységnek.

Az önkéntesség definíciója a fiatalok szerint

Írásom első felében bővebben kifejtettem azt, hogy a szakirodalomban mi-ként értelmezik az önkéntességet: olyan anyagi juttatás nélküli tevékenység-ként, amelynek során az egyén másokra áldozza az idejét, illetve e személyek érdekében dolgozik, fejt ki fizikai vagy intellektuális energiáját, akár pénzét is adva; cserébe pedig erkölcsi elégtételt és mások elismerését kapja. A csíkszeredai fiatalok értelmezésében is hasonlót jelent az önkéntes munka: ingyen vég-zett munka a társadalom érdekében, amely hasznos mind az önkéntes, mind a közösség számára: „...ingyen, a társadalomért végzett munka, ami nekem is jólesik, és annak is jólesik, aki számára ez hasznos, és aki számára ezt végzik, végezzük” (nő, 24 éves, Csíkszereda). Mint ahogyan a szakirodalomban is olvasható, a helyi fiatalok egy része az önkéntességet civil szervezetekhez köti. „Az önkéntes munka az, aminek során egy olyan tapasztalatot kapok, ami által betekintést nyerek például egy intézmény belső szervezetébe. És ez megmarad nekem, saját élmény marad” (nő, 23 éves, Tuszánfürdő). Mások számára pedig szakmai tapasztalatszerzést jelent: „...egy jó lehetőség, ugródeszka, olyan fiatalok számára, akik rendezvényszervezéssel és bármilyen jótékonyssággal akarnak foglalkozni, mert ebből meg tudják tapasztalni azt, hogy [az] miről is szól” (férfi, 22 éves, Csíkszereda).

A külföldi fiatalok értelmezésében nagyobb hangsúlyt kap az, hogy az önkéntesség által az egyén ad az idejéből, energiájából, de fontos megjegyezni, hogy az ő esetükben a pénzadomány is megjelenik önkéntességi formaként. „Számomra azt jelenti az önkéntesség, hogy adok az időmből, adott esetben

a pénzből egy jó cél érdekében, aminek pozitív hatása van a közösségre” (férfi, 21 éves, Pakisztán). „Adni az időből, az energiából, a pénzedből, de leginkább az energiából, azoknak, akiknek erre szükségük van” (férfi, 30 éves, Szingapúr). A szakirodalmi értelmezés szerint a pénzadomány nem számít önkéntes munkának, de – mint azt már fentebb is megjegyeztem – az önkéntesség értelmezését társadalmi és kulturális tényezők is befolyásolják. Mivel ezek az egyének többnyire anyagilag tehető családokból származnak, a családjukban bevált gyakorlat lehet a pénzadomány, és ők ezt önkéntességként élik meg.

Az önkéntesi motivációk

Az önkéntes gyakorlatot illetően a kutatásba bekerült alanyok mindegyike a modern önkéntesség kategóriájába sorolható, hiszen mindannyian civil szervezeteknél önkénteskednek. Viszont önkéntes motivációjukat vizsgálva ennél több információt tudhatunk meg róluk. A csíkszeredai önkéntesek motivációját vizsgálva azt láthatjuk, hogy fontos számukra a szabadidő hasznos eltöltése, aminek céljából többnyire az önkéntes munkát választják

Én mindig azt éreztem, hogy unatkoznék, ha nem önkénteskedtem volna. Nem az, hogy a suliból hazamegyek, és leülök a tévé elé vagy olvasok vagy bármi. Mindig azt gondoltam, hogy ez hasznos nekem is, meg hogy jót teszek az iskolás társaimmal vagy a velem egykorúakkal is (nő, 21 éves, Csíkszereda).

Vannak csíki interjúalanyok, akik a kihívások, kalandok lehetősége miatt önkénteskednek, s ki szeretnék magukat próbálni új helyzetekben:

...fogalmam sem volt, hogy milyen, de azt gondoltam: miért ne, próbáljuk meg, lássuk, milyen egy-két rendezvényük, hogyan is működik az egész. S aztán így elkapott a hév, és a mai napig egyszerűen nem tudtam (fiú, 22 éves, Csíkszereda).

Az eddig feltárt motivációk alapján a csíki önkéntesek szinte mindegyike az új önkéntesi motivációs típusba tartozik, de az interjúalanyok között olyanokat is találunk, akik a vegyes típusba sorolhatók, ugyanis e személyeknek fontos a vallás, a hit, a másokon való segítés, de önmaguk számára is hasznosnak tartják az önkéntességet, mert szakmai tapasztalatot tudnak szerezni:

...nagyon nagy hatással volt rám Bőjte Csaba testvér életútja: az, amit tesz, és [hogy] ennyi gyereket felkarol... És ez engem is nagyban motivált... de olyan előnyökre tehetek szert, mint a kompetenciáknak az elsajátítása, a tudás megszerzése, az egész elméletnek a gyakorlatba ültetése; és tényleg, az önéletrajzom szempontjából mindez tapasztalat (nő, 22 éves, Tusnádfürdő).

A külföldi fiatalok esetében egyöntetűen dominál az önkéntes motivációk között a tudatos karrierépítés, a munkaerőpiacon való megfelelő és előnyös elhelyezkedés célja. „Amikor nagyobb lettem, pedig azért önkénteskedtem, hogy tapasztalatot szerezzek; azért, hogy nagyobb eséllyel induljak majd egy állásinterjún” (25 éves, nő, Amerikai Egyesült Államok).

A külföldi önkéntesek esetében arra is kíváncsi voltam, hogy mi motiválta őket arra, hogy Romániát válasszák önkéntes munkájuk helyszínéül. Van olyan önkéntes, aki azért választotta Romániát, mert biztonságos országnak tartja, és közel található a hazájához: „Azért választottam Romániát, mert közel van Svédországhoz, és sokkal biztonságosabb, mint például Afrika” (nő, 22 éves, Svédország). Van, aki a véletlen útján került ebbe az országba: „Aztán szóltak a küldő szervezettől, hogy kezdenek egy hasonló programot Romániában is, és hogy megpróbálhatnám itt is. Aztán mondtam, miért ne, és jelentkeztem, így itt vagyok” (férfi, 21 éves, Pakisztán). De olyan is akadt az interjúalanyok között, akinek valamelyik szülője Erdélyből származik, és jó lehetőségnek találta az önkénteskedést Erdélyben arra, hogy jobban megtanuljon magyarul és meglátogassa rokonait:

Azért mert, láttam, hogy itt Erdélyben magyarul beszélnek. Kicsit én is tudok magyarul, és szeretnék jobban megtanulni beszélni. Vannak is rokonaim Kolozsváron. Mielőtt ide jöttem volna, először meglátogattam őket, és lényegében ők hoztak el engem ide Csík-szeredába (nő, 22 éves, Ausztrália).

Különbségek a helyi és külföldi önkéntességben

E részben az interjúzás során a két önkéntes csoportnál tapasztalt különbségeket igyekszem összefoglalni, illetve a külföldi önkéntesek szubjektív véleményét is arra vonatkozóan, hogy milyen különbségeket érzéltek.

Az interjúk alapján arra a meglátásra jutottam, hogy külföldön a nagyobb önkéntes szervezetek többnyire önkéntes turizmussal foglalkoznak, vagyis külföldi önkéntes csomagokat ajánlanak fiatalok számára. Az országokon belüli önkéntességet pedig többnyire kisebb civil szervezetek irányítják. A külföldi országokban az önkéntesek többsége adományokat ad, ételt és ruhát oszt a saját országában, míg másokon segíteni más „egzotikus” országba utazik. Az önkéntességi motivációkat illetően a külföldi önkéntesek tudatosabban választják meg önkéntes munkájukat, arra számítva, hogy a jövőben szakmai előnyt tudnak kovácsolni a munkaerőpiacon az önkéntesség révén szerzett szakmai tapasztalatok által. Ezzel szemben a csíki önkéntesekben nagyobb mértékben

dominál a szabadidő hasznos eltöltésének és a másokon való segítség motivációja, illetve nem fontos számukra, hogy hol zajlik és milyen az önkéntes munka, amíg ezen motivációikat teljesíteni tudják.

A külföldi önkéntesek véleménye szerint az a különbség a csíkszeredai és a hazai önkéntesség között, hogy nincs egy közös nyelv a csíkiekkel, vagyis a helyiek nem beszélnek legalább az angol nyelvet, így a nyelvi akadályok miatt a külföldi önkéntes nem tudja megfelelő hatékonysággal végezni munkáját, de alapvetően más különbségeket nem érzékeltek.

Következtetések

A szakirodalom szerint a nyugati társadalmakból származó, előkelő társadalmi státusszal (magas iskolai végzettség, jó anyagi helyzet) rendelkezők önkénteskednek. A kutatásomba bekerült külföldi önkéntesek esetében ez részben igaz, ugyanis többségük emelkedett társadalmi státusszal bír; származását tekintve van olyan, aki fejlett, és van, aki fejlődő országból jött.

A fiatalok motivációját tekintve azt mondhatjuk, hogy a külföldi önkéntesek a tudatos karrierépítés, szakmai fejlődés céljából vállalkoznak önkéntes munkára, míg a csíkszeredai önkéntesek esetében a motivációk között többször jelenik meg a szabadidő hasznos eltöltésének és a másokon való segítség igénye. Ezzel azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a külföldi fiatalok tudatosan építik szakmai életútjukat, tudatosan készülnek a munkaerőpiacra való belépésre az önkéntesség által; őket a modern önkéntesség jellemzi. A helyi fiatalok pedig többnyire a vegyes típusú önkéntességgel jellemezhetőek, ugyanakkor az életükben az önkéntesség nem jelent karrierépítő eszközt, vagy legalábbis ezt még nem ismerték fel. Mindez betudható a posztszocialista országok társadalmi kontextusának, melyben még fejlődőben van az önkéntesség, míg más társadalmakban már nagy fejlődési ívet írt le.

Hivatkozott irodalom

- Aleksynska, Mariya (2011): Civic Participation of Immigrants in Europe. Assimilation, Origin, and Destination Country Effects. *European Journal of Political Economy* 27(3): 566–585.
- Anheier, Helmut K. és Lester M. Salamon (2001): Volunteering in Cross-National Perspective. Initial Comparison. *Law and Contemporary Problems* 62(4): 43–65.
- Bendle, Lawrence és Ian Patterson (2008): Serious Leisure, Career Volunteers and the Organisation of Arts Events in a Regional Australian City. *International Journal of Event Management Research* 4(1): 1–11.
- Fényes Hajnalka és Kiss Gabriella (2011): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és közösség* 4. folyam, 2(1): 35–47. Interneten: http://www.kulturaeskozsoseg.hu/pdf/2011/1/kek_2011_1_4.pdf (utolsó letöltés 2016. 11. 19.).
- Halman, Loek (2003): Volunteering, Democracy, and Democratic Attitudes. In *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Paul Dekker és Loek Halman (szerk.). New York: Kluwer Academic – Plenum Publishers, 179–198.
- Hustinx, Lesley és Frans Lammertyn (2003): Collective and Reflexive Styles of Volunteering. A Sociological Modernization Perspective. *Voluntas. International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 14(2): 167–187.
- Inglehart, Ronald (2003): Modernization and Volunteering. In *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Paul Dekker és Loek Halman (szerk.). New York: Kluwer Academic – Plenum Publishers, 55–70.
- Juknevičius, Stanislovas és Aida Savicka (2003): From Restitution to Innovation. Volunteering in Post-Communist Countries. In *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Paul Dekker és Loek Halman (szerk.). New York: Kluwer Academic – Plenum Publishers, 217–142.
- Kass, Jessye (2013): *Voluntourism. Exploring Ethical Challenges and Critical Tensions within the Pay-to-Volunteer Industry*. (BA-szakdolgozat.) Waltham, MA: Brandeis University. Interneten: <https://bir.brandeis.edu/bitstream/handle/10192/25162/KassThesis2013.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Kraus, Richard (1997 [1971]): *Recreation and Leisure in Modern Society*. Reading, MA: Addison Wesley Longman.
- Nagyová, Adriana (2012): *A fenntartható fejlődés és turizmus. Az önkéntes szolgálattal társuló turizmus piaci lehetőségeinek vizsgálata Magyarországon*. (BA-dolgozat.) Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.

- Stebbins, Robert A. (2007): Leisure Reflections. A Leisure-Based, Theoretic Typology of Volunteers and Volunteering. *LSA Newsletter* (78): 9–12.
- Verardi, Cassandra (2013): *Perception of Voluntourism*. Ottawa: Carleton University. (MA-szakdolgozat.) Interneten: https://curve.carleton.ca/system/files/etd/9555f4e4-156e-471a-a60b-b8267f599005/etd_pdf/37fac09309ec38cf36a562712b9ff7a1/verardi-perceptionsofvoluntourism.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Voicu, Mălina és Bogdan Voicu (2009): Volunteers and Volunteering in Central and Eastern Europe. *Slovak Journal of Sociology* 41(6): 539–563.
- Voicu, Bogdan (2014): Participative Immigrants or Participative Cultures? The Importance of Cultural Heritage in Determining Involvement in Associations. *Voluntas. International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 25(3): 612–635.

A szociális munka dilemmája

Bevezetés

A haza szociális munkát, annak változását megfigyelve látható, hogy a hatalmi struktúrák átalakulásával, a demokratikus viszonyok átrendeződésével, az autoriter működési forma szélesedésével megváltozik a szociális munka társadalmi környezete, s ez a változás tükröződik az állami megrendelés változásában is: segítő szerep helyett a hatalom képviselőjét, autoriter szerepeket és kontrollt várnak el a szakemberektől, amelyekkel erősítik a lojalitást, de ebben kevésbé tükröződik az, ami maga a szociális munka legfőbb célkitűzése, a segítség (Pataki 2006).

A szociális munka új definíciója értelmében a szakma középpontjában többek között a beavatkozás, az *empowerment*, a társadalmi igazságosság elősegítése áll (IFSW 2014). Azonban a gyakorlatban kétséges, hogy mennyire lehet megfelelni ezen elvárásoknak. A társadalmi-, gazdasági-, politikai változások hatására a szociális munka átalakulása figyelhető meg, ami új, a korábbiaktól gyakran eltérő elvárásokat támaszt a szakemberekkel szemben. Az ellentétes szerepelvárás szükségszerűen magában hordozza a változtatás kényszerét. Napjainkban a szakemberek alárendelteké válnak a hatalmi struktúrában, s kénytelenek a megrendelő által „kért” megrendelést teljesíteni. Dilemmával szembesülnek, mert a többségi társadalomtól, az államtól és a kliensek irányából is megfogalmazódnak elvárások, ugyanakkor eltérő értékek alapján. A szakember dilemmája, hogy melyik megrendelést vegye figyelembe, kinek az érdekeit helyezze előtérbe úgy, hogy közben a szakma által „elvárt” értékek, szakmai szempontok szerint dolgozzon (Kozma 2007; Pataki 2006).

Dominelli (2011) szerint nemcsak hazánkban, hanem más országokban is jellemző, hogy a több irányból érkező elvárások gyengítik a szociális munka gyakorlatát, hiszen a szakma hagyományos eszköztárával kell olyan újabb típusú problémákat kezelni, amelyek megoldása interprofesszionális együttműködést igényelne. A megnövekedett terhek mellett és az ellentétes elvárások egyre markánsabbá válásával párhuzamosan a szociális munkások szakmai identitása válságba került; leértékelődik a szakma, s olyan bürokratikus folyamatok indulnak el, amelyek alapjaiban kérdőjelez(het)ik meg a szakma működését és létjogosultságát.

Ennek megelőzése érdekében – s nem kis mértékben a szociális munkában bekövetkező változások hatására – a szakma megvizsgálta az átalakulási folyamatok hatásait, majd újragondolták a szociális munka meghatározását, mely e szakma kereteit jelenti.

A változás, illetve a fent említett kettősség szükségességét azzal indokolják, hogy a szociális munka a bürokratikus szemlélettel átítatva szűken megvont határok közé szorul, s ezek között kell a segítségnyújtási feladatát ellátnia, aminek fényében a szakma alárendelt helyzetbe kerül. Ezt az is elősegíti, hogy soha nem tett szert olyan tekintélyre, amely lehetővé tette volna, hogy a szakemberek mérsékeljék a bürokrácia hatását. A szakembereknek egyre kevesebb eszközük van a problémák megoldására. A megfigyelt változások az egyéni esetkezelés, valamint a családokkal végzett szociális munka területén élesebben jelentkeznek, hiszen az intézményi változások egyre kevésbé teszik lehetővé a szakembereknek a klasszikus problémamegoldások véghezvitelét (Meagher és Parton 2009).

A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programjának keretében végzett kutatásom központi témája a szociális munkások szerepváltozása. Feltételezésem szerint a szociális munka meghatározó trendje manapság, hogy a segítő szerepet egyre inkább felváltja a kontrollfunkció, amely a szociális munka eredeti célkitűzéseit sodorja veszélybe, mely szerint a szociális munka segítő tevékenység, ami által alárendelődik a fölötte álló intézményrendszer elvárásainak. Mindemellett azt vizsgálom, hogy az intézményi nyomás hogyan hat a szociális munkára, hogyan alakítja át a szakma kereteit.

A szociális munka történeti perspektívában

A jóléti állam válsága a szociális munka területén is változást hozott magával. A fejlődési folyamatot áttekintve látható, hogy milyen fejlődési fázisokon ment keresztül a szakma, hogy miként változtak a problémák, azok fajtái, illetve a segítséget váró klienskör összetétele, s hogy miért volt létjogosultsága a szakmai definíció újragondolásának.

Az állam szerepvállalása és az egyre több területen megjelenő szolgáltatásnyújtás szükségszerűen magával hozza a segítő attitűd mellett a kontrollfunkció növekedését is. Több szakember is – többek között Kozma Judit (2007), Patáki Éva (2006), Krémer Balázs (2009) – azt a felfogást képviseli, miszerint a kontrollfunkció jelentőségének növekedése veszélybe sodorja a szociális munka eredeti hitvallását és autonómiáját.

A szociális munkások szerepei a jóléti állam fejlődésével, erősödésével, majd annak válságával együtt változtak. Pataki Éva szerint (2006) a jóléti államban a szociális gondoskodás mindenkire való kiterjesztése lehetővé tette, hogy a szociális munkások segítői szerepe erőteljesebben jelen legyen. Azonban a jóléti állam válságának hatására – az ellátások fenntarthatósága érdekében – szükségessé vált a bőkezű és gondoskodó jóléti állam helyett egy a népesség szűkebb szegmensére kiterjedő ellátást biztosító rendszernek a kiépítése. A szociális munkásokra nagyobb teher hárult, hiszen a segítő szemlélet mellett erősödött a kontrollfunkció. Azáltal, hogy a segítséget kötelezettségek teljesítéséhez kötik, a szociális munkában egyre erőteljesebben érvényesül az ellenőrző funkció (Pataki 2006).

A kezdeti minimális beavatkozás után jellemzővé vált az állam széleskörű szerepvállalása és a szociális biztonság egyre nagyobb mértékű garantálása (Pik 2004; Hegyesi és Kozma 2002). Azonban a család, az állam és a piac egyensúlyának fenntartása a jóléti állam válságával megrendült, mert a gazdasági folyamatok és a demográfiai változások hatására fokozódtak az egyenlőtlenségek, s a problémák száma, mélysége ismét nőtt. A család – működésének diszfunkciói miatt – nem tudta ellátni feladatait, s ez a teher is az államra hárult (Tausz 2006; Brendt T. 2003).

Az állami szerepvállalás növekedésével párhuzamosan nőtt a kontrollfunkció erősödése is. Ez komoly dilemmát okozott a szociális munkában, hiszen a kontrollfunkció erősödésével csökken az egyén autonómiája, szabadsága. Ez egyre több dilemmát szül a szociális munkában, ami azt eredményezi, hogy a szakember kiég, hiszen egyedül marad a dilemmáival. Mindemellett a szociális munka eszköztára is kiszélesedett, hiszen a szegénység enyhítése mellett már sokkal több eszközzel, átfogó szemlélettel kívántak komplex problémamegoldást nyújtani (Hegyesi és Kozma 2002).

A rendszerváltás után, az 1990-es évek óta egyre többször beszélnek a jóléti állam válságáról, s azt gondolják, hogy a szociális munka válaszút elé került: vagy eszközei lesznek az államnak, vagy az állampolgárok mellé állnak (Kozma 2007). Kozma Judit (2007) azt hangsúlyozza, hogy a szociális munka elsődleges feladata a szegénység enyhítése: hogy a segítségre szoruló csoportoknak, a jóléti ellátórendszer igénybevevőinek szociális segítséget nyújtson – azonban ezzel párhuzamosan megjelenik az ellátást igénybevevők kontrollálását célul kitűző szerep is. A szociális munkához hozzátartozik a kontrollszerep is, azonban a hangsúlynak a segítőfunkción kellene lennie. A szociális munkás feladata, hogy a segítő szerep és a kontrolláló funkció közötti egyensúlyt megtalálja és kezelje. Patai Éva (2006) elmélete szerint a betöltött szerep attól függ, hogy

ki a szolgáltatás megrendelője: az állam vagy a kliens. Álláspontja szerint nem húzható éles határ a segítői és a kontrollőri szerepkör között, mert különböző elvárások lépnek fel a segítővel szemben. Az oktatási intézményekben dolgozó szociális szakemberek szerepeinek kategorizálása is nehéz amiatt, mert különféle elvárások fogalmazódnak meg (a társadalom, a közvetlen környezet, valamint a kliens részéről) (Pataki 2006).

Az állam beavatkozása a segítő folyamatokba és az állami felelősségvállalás a 19. század végén vált intenzívebbé. Az állam kezdetleges beavatkozásától az állami feladatok széleskörűvé válásáig az állam funkciói, szerepei is változtak. A kezdeti szerepvállalások mellett látható, hogy a szocializmus időszakában az állam kizárólagos joga volt szolgáltatásokat nyújtani (Pik 2004). A rendszerváltás után az egyre nagyobb munkanélküliség olyan mértékű problémává vált, amelynek megoldása komoly lépéseket kívánt (az ellátórendszer újragondolását, törvényi szabályozást stb.). Bebizonyosodott, hogy az állam nem tudja megoldani a feltornyosult problémákat. Szükségessé vált a szakemberek bevonása a család diszfunkcióinak megoldására (Tausz 2006; Brendt T. 2003).

Cindy Wu és David Pooler (2014) tanulmányukban azt fejtegetik, hogy a szociális munkások identitása, szemléletmódja szükségszerűen változik a munkavégzés során, ami válságba sodorja a szakemberek identitását, hiszen elmentés megrendelések fogalmazódnak meg a szociális munkásokkal szemben. Felhívják a figyelmet a szerepalapú szakmai identitás zavarára is. A szociális munkásokra belülről és kívülről érkező nyomás nehezedik, hiszen a szakembereknek a szakma és a kliens által támasztott elvárásoknak is meg kell felelniük.

Az angolszász országokban egy újabb szemlélet kezd kialakulni, amely a szociális munka új megközelítését igyekszik kibontani. Az angolszász országokban elterjedt menedzseri szemlélet jellemzi egyre inkább a hazai szociális munkát is, vagyis az úgynevezett *evidence based practice* irányába történő elmozdulás figyelhető meg. Az irányzat képviselői szerint a szociális munka átalakulása abban nyilvánul meg, hogy külső kényszer jelenik meg, méghozzá a külső, egyben felettes szervek irányába mutató elszámolási kötelezettségek formájában. A bizonyítékokon alapuló munkavégzés fontossá válik a szakmában. A szociális munka gyakorlatában szükséges kreativitás, innováció hiányzik, hiszen egy meghatározott ütem szerint halad a munkavégzés. Az ember elvész a munkafolyamatokból, melyek így személytelenné válnak (Meagher és Parton 2009).¹

¹ Meagher és Parton (2009) szerint ez abból adódik, hogy a 20. században a szociális munkát a professzionalizmus ideológiája jellemezte, s nem tudott oly mértékű elismerésre szert tenni, ami a magasabb presztízsű szakmák közé emelte volna, így az e területen dolgozó szakemberek számára hivatássá vált. Am a szakmához a bürokratikus követelmények számos eleme is társult.

A szociális munka a meghatározások tükrében

Napjainkban a társadalmi-, gazdasági-, politikai változások nagymértékben átalakították a társadalmi problémákat. A globalizáció hatására újabb típusú problémák kerültek előtérbe, melyek megkívánták azt, hogy a szociális munka gyakorlatában változások következzenek be (Dominelli 2011). A változás nem csak hazánkat érintette, hanem szükségessé vált a szociálistmunka-fogalom át-fogó nemzetközi vizsgálata is. Ezért került sor a definíció nemzetközi szintű újragondolására is.

Az IFSW² 1999-ben etikai kódexet bocsátott ki, melyben a szociális munkát olyan tevékenységként értelmezte, amelynek feladata, hogy a társadalmi igazságságot a szociális munka célcsoportjának is biztosítsa (Solas 1999).

Az ISFW etikai kódexe a társadalmi igazságságosság elősegítését öt lépésben képzelte el. Az első lépést a negatív diszkrimináció elleni fellépésként határozta meg. Szükséges a diszkrimináció fogalma elé a negatív jelzőt rakni, hiszen egyes országok – közöttük Magyarország is – alkalmaznak a pozitív diszkrimináció eszköztárát (pl. felsőoktatási keretszámok a roma hallgatók számára). A második lépést a sokszínűség felismerésében határozta meg az ISFW, azaz a szociális munkásnak tisztában kell lennie az adott ország célcsoportjainak hagyományával, kultúrájával. A harmadik lépést a méltányos forráselosztás jelenti, vagyis a szociális munkásoknak biztosítaniuk kell a források egyenletes elosztását, amelyekkel ők rendelkeznek. A negyedik lépés a politikai döntések igazságságossá tétele. Tehát a szakembernek kötelessége jelzéssel élni a politikai hatalom felé, ha a költségvetés hátrányos helyzetbe hozna bizonyos társadalmi csoportokat. Végül ötödik lépésként szükség van arra, hogy a szakemberek fellépjenek a szolidaritás előmozdítása érdekében, hiszen minden folyamattal szembe kell helyezkedniük, amely bizonyos emberek vagy csoportok negatív diszkriminációját, rosszabb esetben kirekesztődését idézi elő (Solas 1999).

Az újradefiniálásra azért került sor, mert a szakma átalakuláson ment keresztül, s ennek következtében a társadalomban elfoglalt helye is változott. Azonban 2014-ben ismét a fogalom újradefiniálása mellett döntöttek, mert a szakma társadalmi, gazdasági, politikai keretei megváltoztak, ami által a szakma funkciója is módosult. Emellett a szociális munka újradefiniálására azért is sort kellett keríteni, mert a szakemberek szerint olyan folyamatok indultak el, amelyek a szociális munka eredeti célkitűzéseit sodorták veszélybe. Ennek következtében a szociális munkások a mindenkori hatalom által megkövetelt irányelveknek rendelődtek alá – ahogy Pataki Éva (2006) fogalmaz, munkájuk-

2 *International Federation of Social Workers* – Szociális Munkások Nemzetközi szervezete.

ra immár a segítő- és a kontrollfunkció kettőssége a jellemző, ami miatt munkájuk során meg kell találniuk azt az egyensúlyt, amellyel a kontrollfunkciót gyengítik és a segítőfunkciót erősítik (Pataki 2006).

A szociális munka 1999-ben történt újradefiniálása után az IFSW nagygyűlése és az IASSW³ Közgyűlése 2014 júliusában fogadta el a szociális munka legújabb definícióját. Ez nem kis mértékben a globalizáció hatására történt, ami kikényszerítette a szociális munka átgondolását (Dominelli 2011).

A szociális munka különböző meghatározásait vizsgálva felvetődik a kérdés: a jelenlegi keretek között milyen lehetőség van átültetni e fogalma(ka)t a gyakorlatba? A szakemberek a munkájuk során hogyan tudnak alkalmazkodni az elvárásokhoz? Mi az elvárás? A meghatározások által szabott irányvonalak mentén dolgozni, amit a szakma vár el? A kliens elvárásai alapján tevékenykedni? Esetleg a folyamatosan változó intézményrendszer által meghatározott elvárások szerint végezzék a munkájukat?

Bürokrácia a szociális munkában

Charles Zastrow (1995) vázolja fel, hogy a szociális munka kapcsán milyen elvárások jelennek meg a segítő foglalkozások és a bürokratikus rendszerek között. Kísérletet tesz arra, hogy összehasonlítsa a bürokratikus rendszereket és a segítő foglalkozású szakemberek tevékenységét. A szerző azt találta, hogy a segítő foglalkozású szakemberek munkája során a döntések demokratikus rendszere valósul meg, míg ezzel szemben a bürokratikus rendszerekben tekintélyelvű vezetés az uralkodó. A segítő rendszerben a kliens befolyásolni tudja a rendszert, hogy az a saját érdekeit helyezze előtérbe, míg a tekintélyelvű rendszerben a hatalom a legfelső szinten koncentrálódik, s nincs befolyásolási lehetőség. Zastrow szerint a szakemberek, mint alkalmazottak között a horizontális elosztás a jellemző, ezzel szemben a bürokratikus rendszerben a vertikális elosztás valósul meg.

A szociális munkások dilemmával szembesülnek. Az állami működés rendszere a szociális munkára is hatással van. A szakemberek egy hivatali hierarchia részeként végzik munkájukat, minden oldalról beszabályozva. A szakma eredeti célkitűzései helyett előtérbe kerülnek az irányító hatóság érdekei, s a szakemberek így csak az állam eszközeiként vannak jelen. A Kozma Judit (2007) által megfogalmazott dilemma napjainkban egyre aktuálisabb. A társadalmi-, gazdasági-, politikai változások negatívan hatnak a szociális munkára is. A szak-

3 *International Association of Schools of Social Work* – a szociális munka iskoláit, képzési intézményeit összefogó nemzetközi szervezet.

emberek egyre kevesebb eszközzel rendelkeznek, egyre több problémát kell megoldaniuk úgy, hogy a szociális munka területén egyre jobban eluralkodik a bürokrácia. A bürokratikus rendszer hatásaként a szociális munka ellehetetlenül, a szakember alárendelődik a többségi társadalom, az állam elvárásainak, s nem tudja képviselni az egyén érdekeit. Nincs erre lehetősége szerepkonfliktusba kerülni, ami az ellentétes szerepelvárásokban gyökerezik. A szociális munkás segítőtől végrehajtóvá válik. Érzékelhető a szociális munka értékvesztése.

A szociális munka változása több kérdést felvet. Milyen irányú a változás? Miért ütközik ekkora ellenállásba? Hogyan tudjuk megőrizni a presztízsünket egy olyan rendszerben, melyben a szociális munkások pusztán végrehajtók?

Módszertan

A kutatásom empirikus adatfelvétele Jász-Nagykun-Szolnok Megyére terjed ki. A megye kilenc járásában családsegítő, illetve gyermekjóléti szolgálatnál dolgozó szakemberek megkérdezésére került sor. A vizsgálat során 50 interjú elkészítését tervezem, amiből 15 készült el eddig.

Az interjúvázlatom négy kérdéscsoportot foglal magába. Az egyik magára a szociális munkára vonatkozik. Ebben arra vagyok kíváncsi, hogy a szociális munkások miként definiálják a szociális munkát, mit jelent számukra a szakmájuk, mi szerintük a szociális munkás feladata, milyen egy jó szociális munkás az ő szemszögükből nézve, és milyen egy szociális munkás ma.

A második dimenzió a klienssel való együttműködésre szempontja. Ennek kapcsán arra vagyok kíváncsi, hogy miként tudnak a klienssel együtt dolgozni, hogyan tudnak bizalmi légkört kialakítani, hogyan tudják motiválni a klienst, kapnak-e visszajelzést a munkájukkal kapcsolatban stb.

A harmadik dimenzió a szociális munkások felé megfogalmazott elvárásokra vonatkozik. Ezzel összefüggésben feltárássra kerül, hogy a szociális munkások szerepkonfliktusba kerülnek-e a munkájuk során, s ha igen, ezt hogyan oldják meg, milyen eszközeik vannak az érdekérvényesítésre. Valamint azzal kapcsolatban is próbálok információkat szerezni, hogy a bürokratikus rendszer milyen hatással van a szociális munkára.

A negyedik dimenzió keretében a jövőorientált szociális munka lehetőségeit vizsgálom. Itt a szakemberek véleményére voltam kíváncsi a szociális munka jövőjével kapcsolatban. Vagyis a szociális munka jövőjére vonatkozó meglátásaikra, s hogy szerintük a szociális munka korábban lefektetett keretei alkalmazhatóak-e ma. Továbbá e dimenzióban alapján arra is kíváncsi voltam, hogy milyen javaslataik, jobbító szándékú meglátásaik vannak a szakma számára.

Hivatkozott irodalom

- Brendt T. Iván (2003): A jóléti állam. Válság és kiutak. *Magyar Tudomány* 48/109(10): 1273–1278.
- Dominelli, Lena (2011): Globalizáció, jelenkori kihívások és a szociális munka gyakorlata. In *A globalizáció kihívásai. Új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában. Szöveggyűjtemény.* Bányai Emőke (szerk.). Budapest: ELTE TáTK 6–19.
- Hegyesi Gábor és Kozma Judit (2002): A szociális munka – áttekintés. In *Kézikönyv szociális munkásoknak.* Kozma Judit (szerk.). Budapest: Szociális Szakmai Szövetség.
- IFSW – International Federation of Social Workers (2014): Global Definition of Social Work. Interneten: ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/ (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Kozma Judit (2007): A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban. *Kapocs* (29): 2–16.
- Krémer Balázs (2009): *Bevezetés a szociálpolitikába.* Budapest: Napvilág.
- Meagler, Gabriella és Nigel Parton (2009): A szociális munka modernizálása és a gondoskodás etikája. In *Kortárs szociális munka elméletek, tereptantás, szupervízió.* Bányai Emőke (szerk.). Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE TáTK, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék, 9–41.
- Pataki Éva (2006): *Kettős mandátum. A kontroll és a segítő funkció problematikája a szociális képzésekben.* Interneten: <http://szm.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/3054/m/4169> (utolsó letöltés: 2016. 11. 19.).
- Pik Katalin (2004): *A szociális munka története Magyarországon (1817–1990).* Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Solas, John (2009): Milyen társadalmi igazságosságra törekszik a szociális munka? *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai Folyóirat* 20(5): 115–124.
- Tausz Katalin (2006): A jóléti állam és Magyarország. In *Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez.* Vizi E. Szilveszter, Teplán István és Szentpéteri József (szerk.). Budapest: Gazdasági és Szociális Tanács, 149–159.
- Wu, Cindy és David Pooler (2014): Social Workers' Caregiver Identity and Distress. Examining the Moderating Role of Self-esteem and Social Support. *Social Work Research* 38(4): 237–249.
- Zastrow, Charles (1995): Mit tegyünk, hogy a szociális munka élvezetes hivatás legyen? *Esély. Társadalom és szociálpolitikai folyóirat* 6(1): 62–81.

Szerzőink

Erát Dávid

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

Horváth Veronika

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

Mehring-Tóth Szilvia

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

Molnár Éva

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Pirmajer Attila

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

Silló Ágota

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Somogyi Ildikó

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

A kötet kiadását a Pécsi Tudományegyetem
Közhasznú Alapítvány támogatta

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Demográfia és Szociológia
Doktori Iskola